

kteří byly postaveny bez povolení, dohlédl na navrácení statků zabraných během bojů v zemi a aby každoročně svolával shromáždění nebo sněmy k zajištění stabilní vlády.

Díky reformám, které upevnily struktury lenního zřízení, a zapojením stavů do politického rozhodování se Ondřejovi na sklonku jeho vlády podařilo do jisté míry stabilizovat poměry a donutit některé z baronů k dočasným ústupkům. Nedokázal však potlačit separatismus magnátů, kteří ve svých doménách vládli jako malí králové: Kysekové, kteří ho odmítli uznat za krále, v západních Uhrách, László Kán v Sedmihradsku, Amadeus Aba a Kopasz („Lysý“) Borsa na severovýchodě a – nemluvě o jejich méně významných družích – nejmocnější z nich, Matouš Čák, jenž měl na severozápadě ve své moci i 14 slovenských stolic s více než 50 hrady a 500 vesnicemi. Navíc byl Ondřej v boji proti baronům znevýhodněn svým sporným nárokem na trůn. Dobrodruha, jenž se vydával za bratra Ladislava IV., z Uher ještě snadno vyhnal, ale v roce 1300 si chorvatští baroni do země pozvali následníka neapolského trůnu, Karla Roberta z Anjou. Ten čekal v Dalmácii na svou příležitost, která nadešla, když 14. ledna 1301 Ondřej bez dědiců zemřel, bezmála v den 300. výročí korunovace svatého Štěpána. Teprve tento dvanáctiletý italský princ, původem z francouzského královského rodu, se měl stát oním vládcem, jenž poté, co během sedmiletého mezivládí porazil ostatní uchazeče o trůn, spoutá odstředivé síly a obnoví pevnou centralistickou vládu.

3 ZLATÝ VĚK A ÚPADEK (1301–1526)

V důsledku vývoje, jímž Uhry a jejich severní sousedé prošli koncem 13. století, představovaly vrcholný středověk a renesance období, v nichž se zakotvenost Uher v západokřesťanské civilizaci potvrzovala příznačnými, nejednoznačnými a často protichůdnými způsoby a procesy. Uhry se výrazně lišily od pravoslavných zemí ležících na východ a jihovýchod od nich jak svou politickou a církevní organizací, tak v drtivé míře i kulturní orientací. Na rozdíl od malých a nestabilních balkánských království, která ve 14. století padla postupně za obět osmanské expanzi, a dokonce i na rozdíl od mnohem silnějšího, leč dosud poměrně často se rozpadajícího a znovu se obnovujícího ruského státu představovalo *regnum Hungariae*, jehož trvalost a integrita byla symbolizována představou svatoštěpánské koruny, stabilní politický celek s jasně vymezenými a více či méně pevnými hranicemi. To mu umožnilo přestát rány mongolské invaze, vymření arpádovské dynastie a běsnění magnátské zvěle, které ho doprovázelo. Rovněž koncepce (avšak nikoliv přesná podoba) organizace moci a jejího výkonu jakožto sítě legálně privilegovaných těles, *communitas regni*, byla zjevně „západní“. Totéž platilo o církevní hierarchii, která byla v Uhrách stejně jako všude na Západě vlivnými politiky a vlastníky – ačkoliv technicky vzato toliko správci – obrovského majetku, třebaže podřízenými nejvyšší autoritě papeže. Zcela jiné poměry panovaly v pravoslavné církvi, kde konstantinopolský patriarcha byl pouze prvním mezi jemu rovnými hlavami národních církví, její biskupové zůstali spjati s mništvím a pokud pobývali u dvora, zřídka se zabývali něčím, co nesouviselo s vírou. Zatímco v balkánských a ruských státech se listiny a diplomy sepisovaly pouze při výjimečných a slavnostních příležitostech, v Uhrách písemné dokumenty stále častěji užívaly soukromé osoby stejně jako čím dál složitější administrativní a soudní instituce. Vinou tatarského a tureckého drancování se z období před rokem 1526 dochovalo jenom asi 300 000 listin, což vzhledem k milionům listin dochovaných ve Francii či Anglii sice není příliš úchvatné množství, ale v porovnání s pouhými několika stovkami listin z balkánských zemí dospějeme spíše k odlišnosti v kvalitě než kvantitě.

Představa, že v pozdním středověku Uhry dohnaly zpoždění za Západem, by mohla být ještě posílena po uvážení skutečnosti, že zatímco ve 14. století západní Evropa procházela obdobím hluboké „krize“, těšily se Uhry, opět společně s Českým královstvím a Polskem, v podstatě hospodářské prosperitě a politické stabilitě. Po bedlivějším zkoumání se tato představa ukáže mylnou: jednoduše řečeno, Uhry byly touto krizí nedotčeny právě proto, že je nezasáh-

ly ani důležité vývojové tendence, jež ji vyvolaly na Západě. Jednalo se o krizi hyperbolického růstu, kterou dnes počítáme k porodním bolestem moderní doby, na nichž spočívala evropská dynamika mezi 16. a 20. stoletím. K jejím hlavním symptomům patřil prudký nárůst obyvatelstva, zastavený demografickými pohromami v podobě hladomorů a epidemií, strašlivé selské *jacquerie* a ničivé stoleté války, relativní zbláznění šlechty a úpadek církevní moci, krize likvidity a bankroty obchodníků i bankéřů. Obecně byla spojována s rozpadem tradičního rozdělení společnosti na rytíře, kněze a sedláky, které bylo ve své striktnosti jisté a předvídatelné; tak či onak všechny její symptomy vyplývaly z rostoucí cirkulace a významu peněz, kdy peněžní vztahy nahradily vztahy právní závislosti.

Jinými slovy, motorem těchto změn – katalyzátorem krize stejně jako pozdějšího oživení – byla rychlá urbanizace kontinentu. Například v německy mluvících zemích bylo před rokem 1200 a po roce 1300 obvykle zakládáno necelých 50 měst za dekádu, zatímco během 13. století jich bylo v několika dekádách založeno přes stovku a v jedné dokonce více než 250. Pozdně středověká západní města byla městy nového typu: vedle stanic dálkového obchodu s luxusním zbožím se stala místy tvorby kapitálu, jež kryl potřeby rozvíjejícího se průmyslu zaměřeného především na výrobu textilního zboží pro rostoucí mezinárodní trh.

Uhrám tyto katalyzátory krize i oživení chyběly. K rozvoji měst zde došlo, jak jsme již viděli, poměrně pozdě a byl dlouho spjat s převážně cizími obchodníky dodávajícími luxusní zboží jediné skupině, která si mohla dovolit okázalou spotřebu: královskému dvoru a aristokracii. Jako všechna zevšeobecnění nabízí ovšem i toto poněkud zjednodušený pohled: zejména v západních a severních Uhrách a v Sedmihradsku existovalo poměrně dost sídlišť městského typu s prosperujícím místním průmyslem a způsoby výroby, jež se podobaly západnímu modelu výrobního systému. Leč navzdory politice několika králů, kteří z nejrůznějších důvodů přáli rozvoji městských komunit, byla tvářnost měst poznamenána slabou industrializací a akumulací kapitálu. Uherské království mohlo být bohatou, v jistém smyslu možná nejbohatší zemí kontinentu, neboť jeho zlaté doly zásobovaly mincovny a pokladnice celé Evropy. Obdobně mohli uherští vládcové předčít mnohé své západní protějšky bohatstvím a někdy i centralizovanou vládou a vojenskou silou, jak tomu bylo u případě krále Matyáše Korvína v 15. století, jež navíc vydržoval okázalý renesanční dvůr. Ale když v Evropě kolem roku 1500 došlo k dalšímu oživení ekonomického a sociálního vývoje, nebyla geografická poloha Uher – ohrožená osmanskou expanzí a nemožnost přímého kontaktu se zámořím – nejdůležitější příčinou jejich dramatického úpadku. Pouze prohloubila nevýhody vyvolané dvojsečností vývoje, zatímco zarážející nehotovost struktur, která Uhrám pomohla uniknout nejhorším problémům, s nimiž se potýkali jejich západní sousedé před rokem 1450, se po roce 1500 stala nejenom akutní a odhalila svou skutečnou podobu, ale měla také trvalý dopad na celou moderní uherskou historii.

Karel I. Robert z Anjou, jehož podporovali papež Bonifác VIII. a baroni z jihu království, byl do Uher pozván ještě za života Ondřeje III. a po jeho smrti byl narychlo korunován; stalo se tak již někdy před květnem 1301. Avšak téměř celých deset let musel bojovat s ostatními uchazeči o uherský trůn a dvakrát tak dlouho se separatistickými oligarchy. Zpočátku se oba problémy prolínaly. Pod záminkou, že Karlova korunovace byla „neregulérní“ (v rozporu s tradicí se konala v Ostrihomi namísto v Stoličném Bělehradě-Székesferhérváru a bez svatoštěpánské koruny), a z obav ze zasahování Říma většina světských i církevních feudálů do země pozvala jiného adolescenta, českého prince Václava, jež byl pravnukem dcery Bély IV., vnukem Přemysla Otakara II. a později posledním Přemyslovcem na českém trůnu. Byl „regulérně“ korunován, ale prakticky odříznut od všech mocenských prostředků, a proto ho v roce 1304 jeho otec král Václav II. odvedl ze země i se svatoštěpánskou korunou. Když v příštím roce Václav III. zdědil český trůn, vzdal se nároku na vládu v Uhrách ve prospěch svého příbuzného a spojence, bavorského vévody Oty Wittelsbacha, rovněž vnuka Bély IV. po přeslici. Ale bez výraznější podpory v zemi neměl Ota, jež byl korunován koncem roku 1305, šanci uspět. Z Uher ho vyhnal sedmihradský vojvoda László Kán, který mu také zabavil korunovační klenoty a až do roku 1310 se zdráhal vydat je Karlovi, jež si proto navzdory rostoucí podpoře v zemi nemohl dovolit více než druhou „neregulérní“ korunovaci v roce 1309.

Teprve třetí korunovace v roce 1310 byla jak s ohledem na místo, tak korunovační insignie naprosto legitimní. Znepokojivá nepřítomnost některých nejmocnějších králových poddaných, velkých pozemkových magnátů, mezi nimi i Matouše Čáka, byla předzvěstí dalšího desetiletí bojů, tentokrát mezi králem a oligarchy. Ti, jak jsme již viděli, nezískali svou moc teprve v důsledku vymření arpádovské dynastie, ale již v posledních desetiletích 13. století, v době oslabené ústřední vlády. Jejím základem bylo osobní bohatství a vysoké politické úřady (palatin, vojvoda, bán, išpán), které tito oligarchové oficiálně vykonávali jménem panovníka, ale ve skutečnosti často ve zjevné opozici vůči němu. Vlastnili obrovská panství, jakési státy ve státě, tíhnoucí k naprosté nezávislosti, a vydržovali si dvory, které napodobovaly rozvinutou hierarchii královských dvorských úřadů. Titulovali se jako knížata (*princeps*) nebo vévodové (*dux*), usilovali o dynastické svazky s cizími knížecími rody, splétali diplomatické vztahy, vedli dokonce mezinárodní jednání a zahraniční války.

Král Karel Robert prokázal nespornou odvahu, když se pustil do sjednocování země i proti vůli oligarchů. Úspěšným dokonáním tohoto úkolu zase státnický um a vojenské schopnosti. Hlavní stan si nejprve zřídil na jihu země v Temesváru (Timișoara), jehož pán Ugrin Csák patřil k jeho nejprvnějším a nejoddanějším stoupencům. Své odpůrce, kteří se proti němu zřídka kdy dokázali spojit, porážel jednoho po druhém. Další jeho nesporná výhoda spočívala v jeho mládí, jelikož jeho protivníci byli výrazně starší než on: Sedmihradsko opanoval díky pohotové reakci na smrt László Kána v roce 1315 a obdobným způsobem získal po smrti Matouše Čáka v roce 1321 i střední a západní Slovensko. Vítězství nad Čákem a nad Abovci, kteří drželi východní Slovensko

Západoslovenský magnát Matouš Čák
v romantické představě 19. století

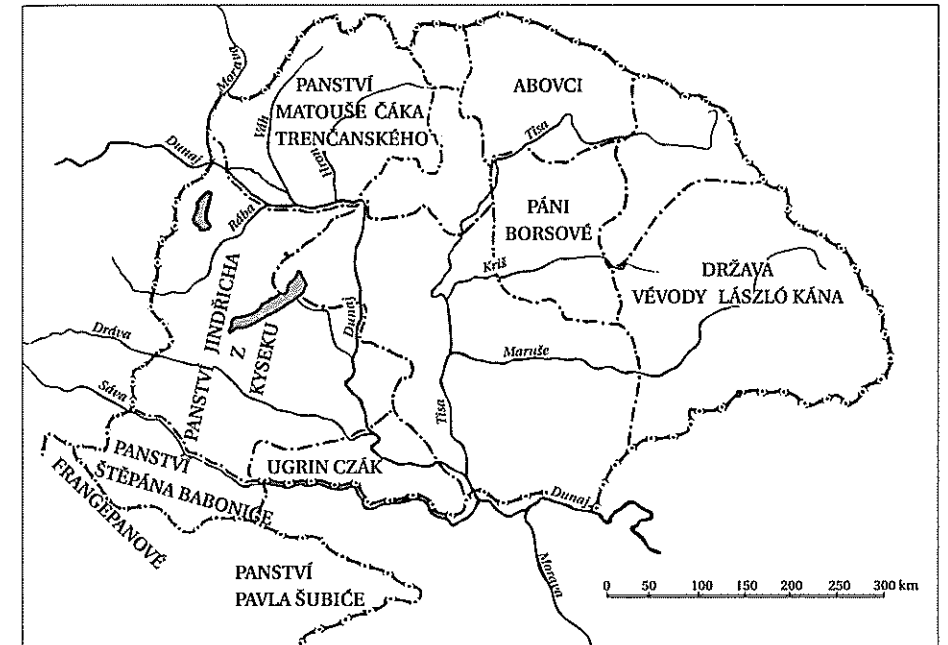
a účinně uplatňovat. Opatrně zdůrazňoval svůj arpádovský původ (mimo jiné spojením motivů arpádovského erbu s motivy znaku anjouovského v nových insigniích) stejně jako svůj hlavní záměr, „obnovení starých dobrých poměrů“ v království. Byl nevyhnutelně provázen spoustou významných změn, včetně některých inovací v administrativě, které odpovídaly způsobům a metodám, jakých používal na cestě k dosažení trůnu.

Během vnitřních válek se dostala většina uherských hradů a panství do cizích rukou. Spoustu z nich si Karel ponechal, aby se podobně jako první Arpádovci stal největším pozemkovým magnátem v zemi: na konci vlády jeho nástupce Ludvíka I. patřila zeměpánu přes polovina hradů (téměř 150) a 15–20 procent veškeré půdy. Zbytek Karel rozdělil mezi věrné šlechtice. Několik vlivných rodů z minulé doby, jež si podržely svůj majetek, doplnilo řady nové dvorské aristokracie, která byla povětšinou překvapivě domácího původu: vedle uherských rodů jako Lackfiů, Szécsényiů, Újlakiů, Garaiů a dalších byl jediným cizím rodem, který se později proslavil, onen, jehož prapředek Fülöp (Filippo) Druget, potomek jihoitalské rodiny francouzského původu, přišel do Uher s Karlovou družinou, stejně jako on také ještě v dětském věku. Aby symbolizoval solidaritu mezi králem a novou aristokracií, založil Karel Robert v roce 1326 svatojiřský řád, první světský rytířský řád ve střední Evropě, o jehož dalších osudech však bohužel není nic známo.

Tito noví baroni byli králi bezvýhradně oddáni; navíc jejich statky nepředstavovaly dostatečnou mocenskou základnu, z níž by se mohli protivit královské autoritě, přestože své příjmy doplňovali důchody z královských žup, jež spravovali jako íspánové. Tuto praxi zavedl Karel Robert, aby obnovil prestiž

a severovýchod Uher, v bitvě u Rozhanovců (Rozgony) v roce 1312 ještě zdaleka neznamenal ukončení bojů, teprve porážky pánů z Kyseka roku 1316, palatina Kopasze Borsy roku 1317 a Šubičů a Baboničů, ovládajících Chorvatsko, v roce 1323 vytvořily podmínky pro mírové budování státu a jeho hospodářské zvelebení, čemuž Karel Robert zasvětil druhou polovinu své vlády.

Symbolem konsolidace bylo přesídlení Karlova dvoru do Visegrádu, do samého srdce Uher, v roce 1323. Rezidence vybudovaná v třicátých letech 14. století na úpatí citadely se stala trvalým královským sídlem a měla být ještě v tomto století, za Ludvíka I. Velikého a zejména za Zikmunda Lucemburského, nahrazena nádhernými paláci. Během dvou desetiletí neustálých bojů Karel Robert upevnil významně svou moc, kterou dokázal obezřetně

Rozvrat uherského státu po vymření arpádovské dynastie

a moc starého hradského systému v období, kdy se župy (stolice, komitáty) čím dál více stávaly institucí ovládanou šlechtou, což bylo způsobeno posílením postavením sudích, které šlechta volila ze svých řad. Věrná služba koruně se tak stala nástrojem sociální mobility, stejně jako systém *familiaritas* otevřel nižší šlechtě možnost vzestupu ve službě králových nejmocnějších poddaných, dvorských baronů.

Jednalo se o důležité pojivo nové anjouovské monarchie. Jakmile začal fungovat tento systém „služebních lén“ (*honor*) – ve srovnání s vyspělejší západní Evropou již poněkud zastaralý, nicméně odrážející relativně nerozvinutou povahu tržních vztahů v Uhrách – mohl si Karel Robert dovolit nesvolávat sněmy, kterých se od dob posledních Arpádovců domáhaly stále sebevědomější stavy, což dříve, než upevnil své postavení, se zdráháním činil. On i jeho nástupce často uplatňovali nárok vládnout, jak doporučovala neapolská tradice začínající až u císaře Fridricha II., s „plností moci“ (*plenitudo potestatis*). Tyto centralistické tendence se jeví jako oprávněné, zvláště když se mohly opírat o výsledky Karlovy vlády a o reformu v soudnictví. Král si přitom zajistil přísnou kontrolu nad královskými soudy pečlivým výběrem oddaných nejvyšších soudců, za vlády jeho syna Ludvíka I. musel palatin dokonce zrušit župní soudy a rozhodování o záležitostech spadajících do jeho vlastní kompetence přenechat královskému soudu. V roce 1317 byla hlava dvorského duchovenstva, íspán královské kaple (později rovněž nazývaný „tajným kancléřem“) zmoc-

Třetí královská korunovace Karla Roberta z Anjou z roku 1317 symbolizovala konsolidaci uherského státu

něn používat novou královskou pečeť, tj. skončil monopol královské kanceláře na vydávání královských listin; také jejím vicekancléřem se stal králův důvěrník.

Politická konsolidace země za Anjouovců spočívala především na kombinaci obratného zacházení se šlechtou a střízlivého výkonu panovnické moci, přičemž strukturální reorganizace měla pouze sekundární význam. Poněkud jinak tomu bylo v případě královských důchodů. Kvůli systému „služebních lén“ mělo dominantní postavení královských hradů a statků relativně malý hospodářský význam, jakkoliv zásadní byl jeho význam politický. Aby Karel Robert své důchody ještě rozmnožil, zracionalizoval a zreformoval systém regalů, tvořený přímými a nepřímými daněmi, cly a monopoly. Za Anjouovců se nově otevřené solné doly v Sedmihradsku staly brzy nejvýznamějším zdrojem příjmů uherských králů, kteří tak měli monopol na obchod se solí. „Třicátková“ daň, zmiňovaná sporadicky ve starších pramenech, byla nyní uvalena na veškerý mezinárodní obchod a vybírala se s mnohem větší přísností. Vedle dobytka byly hlavní uherskou exportní komoditou drahé kovy: italské a jihoněmecké obchodníky, kteří uherský trh zásobovali luxusním zbožím, na něm nejvíce lákalo zlato a stříbro. Po objevu zlatých dolů v Kremnici a v Baia Mare (Nagybánye) ve dvacátých letech 14. století se Uhry staly jejich největším světovým producentem. Podle odhadů zajišťovaly až do objevení Nového světa třetinu světové produkce drahých kovů, asi 2500 kg zlata a více než 10 000 kg stříbra ročně. Dokud si král osoboval monopol na důchody z dolů, měli venkovští šlechtici sotva zájem hledat na svých panstvích nová ložiska. Od roku 1327 si šlechtici mohli třetinu těchto důchodů ponechat, což velice stimulovalo rozvoj těžby, přestože se většina dolů dosud nalézala na královských statcích.

Současně si král přivlastnil i monopol na obchod s neraženým zlatem a stříbrem. Dodávka veškerého drahého kovu do královských pokladnic představovala nezbytnou podmínku Karlovy monetární reformy: ražby zlatých mincí, vytvořených v roce 1326 podle florentských florinů (*florino*), s pevnou hodnotou a relativně stálým směnným kursem mezi ním a stříbrným denárem. Každod-

roční obnova oběživa – povinná dodávka mincí k přeražení, tzv. kažení mince jako prostředek dalšího obohacení středověkých monarchů – byla zakázána. Aby se vyrovnala vzniklá ztráta „zisku komory“ (*lucrum camarae*), byla na všechny poddanské domy uvalena nová daň pětiny uherského zlatého (florinu) ročně. Nesporným přínosem těchto reforem se staly zdravé finance, ukončení hospodářské anarchie, posílení státu a jeho mezinárodního významu.

Jednalo se o skvělé úspěchy, byť je, paradoxně, částečně umožnila relativní zaostalost Uher. Karel Robert poznal, že jsou to právě zásoby drahých kovů, které by zemi mohly dopomoci k vynikajícímu postavení v mezinárodní ekonomice, a této možnosti skvěle využil. Nicméně nevýhodná pozice Uher v mezinárodní ekonomice jakožto odbytiště převážně západních řemeslných produktů a luxusního zboží, za které se nedalo nabídnout téměř nic jiného než zlato, stříbro, dobytek a víno, se změnit nedala. Obdobně skutečnost, že se Uhrám vyhnuły nejkruťější pohromy, které postihly tehdejší západní Evropu, například epidemie moru v roce 1348, byla způsobena tím, že byly stále ještě „prázdnou“ zemí, jak ve své zprávě uvedl jeden francouzský dominikán, putující v roce 1308 po východní Evropě. Navzdory pokračující kolonizaci panenských oblastí ve východních a severních Uhrách (dnešním Slovensku) Slovany z polských a ruských knížectví, Němci a Rumuny – která byla anjouovskými králi podporována nejrůznějšími výsadami – žilo ještě počátkem 15. století na jednom čtverečním kilometru méně než deset osob.

Ve struktuře městského osídlení existovaly obrovské trhliny, hlavně ve východní, ale i v jihozápadní části Velké nížiny, kde byly celé župy bez jediného privilegovaného města. Jejich většina se nalézala na královské půdě, když panovníci dychtivě vyjímali pečlivě vybrané osady z pravomoci ishpánů, aby je obdařili samosprávou a dalšími výsadami (právem konat týdenní a výroční trhy, právem skladu, tj. profitovat z dálkového obchodu atd.). Nová města byla pochopitelně podřízena královské jurisdikci (přesněji soudu nejvyššího pokladníka). Existovala i další města, jimiž procházely obchodní trasy nebo která měla význam jako sídla biskupů, ale protože jim nebyla přiznána městská práva s hospodářskými výsadami a samosprávou, nepatřila vlastně k městskému stavu, jenž zůstával i ve 14. století stále slabý a prakticky bez vlivu jako mocenskopolitický faktor.

Daně odváděné městy významně přispívaly k značné fiskální síle anjouovských králů, kteří museli vydržovat a také stále častěji nasazovat početné vojsko. Podle tradice Karel Robert zavedl „banderiální“ organizaci uherské

Uherský zlatý, ražený dle florentského vzoru od dvacátých let 14. století, se brzy jedním z nejvzácnějších evropských platidel

armády, což znamenalo, že velcí šlechtici vedli své oddíly do války pod vlastními korouhvemi (*banderium*). Ve skutečnosti byla tato praxe v Uhrách známa již o sto lety dříve a nyní byla skupina baronů oprávněná postavit vlastní *banderium* omezena. Nová organizace byla založena na systému cti: dvorští aristokraté a išpánové táhli do boje pod královskou korouhví, v čele zoldněřských oddílů placených královskou pokladnou. Kromě toho oba anjouovští králové spoléhali na nástroj šlechtické insurekce, která se, v rozporu s tradicí, stala povinnou i v případě útočné války.

I když opětovné sjednocení země přímo vybízelo k expanzivní zahraniční politice a po roce 1323 třímal Karel Robert otěže vlády tak pevně jako žádný panovník od dob Bély III., nedokázal být na mezinárodní scéně stejně úspěšný jako ve vnitřních zápasech. Opětovné dobytí mačovského banátu na Srbech v letech 1317–1319 bylo jeho první úspěšnou zahraniční vojenskou výpravou – a také poslední. Třebaže z Bosny učinil svého více méně poslušného vazala, přimět v roce 1322 k poslušnosti mocný chorvatský rod Šubićů se mu nepodařilo: královi spojenci, chorvatští baroni, si dobyté pevnosti rozdělili mezi sebe a dalmatská města přijala benátskou svrchovanost. Karlův pokus vnutit Valašsku, rumunskému knížectví, které vzniklo počátkem 14. století jihovýchodně od Uher na druhé straně Karpat, vazalský statut, skončil málem katastrofou. Na výpravě proti valašskému vojvodovi Basarabovi v roce 1330 unikl král jen o vlasek z prohrané bitvy.

Mnohem úspěšnější byl Karel ve své mírové zahraniční politice, kterou prováděl ke svým severním a severozápadním sousedům. Nepředvídatelné historické události zřejmě přispěly k tomu, že všechna tři střeoevropská království stála při sobě. Čeští Přemyslovci vymřeli téměř ve stejné chvíli jako uherští Arpádovci, polští Piastovci, kterým se podařilo ve své královské větvi překonat v první třetině 14. století feudální rozdrobenost země, je následovali o něco později. Proto si také králové Karel Robert, Vladislav Lokýtek a po odvolání českých nároků na polskou korunu do jisté míry i Jan Lucemburský vzájemně pomáhali při upevňování vlády ve svých královstvích. Později se Karel Robert oženil s Vladislavovou dcerou Alžbětou, zatímco následník polského krále Kazimír III. (Veliký) ustanovil uherského krále a jeho nástupce svými dědici, zemřeli bez potomků. Největším úspěchem Karlovy diplomacie pak bylo usmíření Jana Lucemburského s Kazimírem III.: na schůzce v Trenčíně, k níž došlo záhy po slavném setkání těchto tří vladařů ve Visegrádu, se český král vzdal nároku na polský trůn a Kazimír zas svého nároku na slezská knížectví. Ve Visegrádu uzavřeli všichni tři společnou obrannou alianci a důležitou obchodní dohodu. První byla namířena hlavně proti Rakousku, zatímco cílem druhé bylo vytyčit novou obchodní trasu do německých zemí, a tak se vyhnout vídeňskému právu skladu.

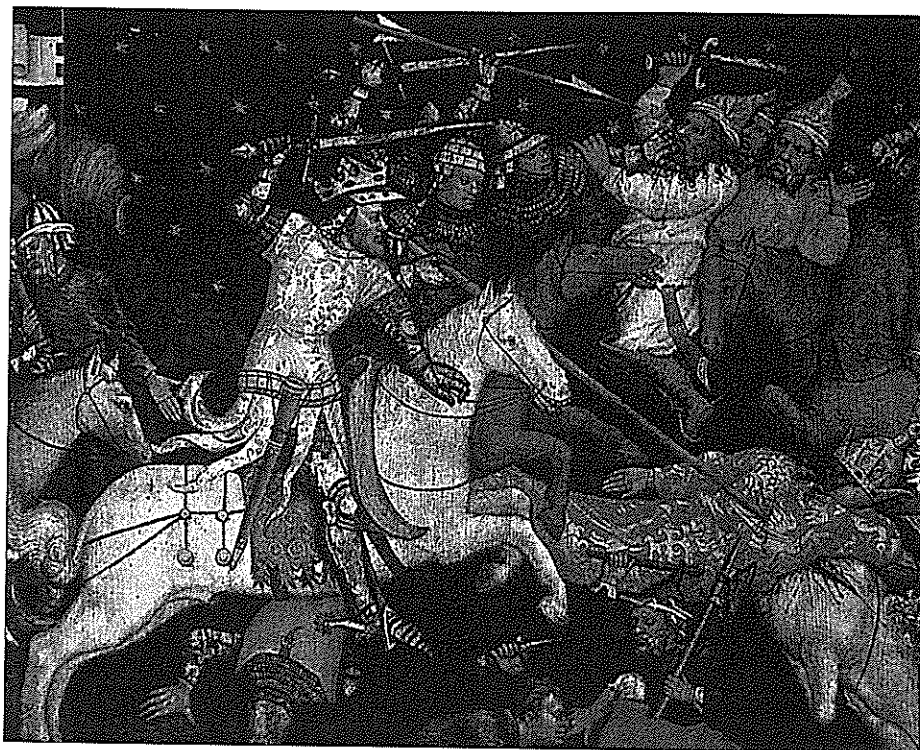
Tento úspěch do jisté míry napravil jinak dosti nevyrovnanou zahraničněpolitickou bilanci Karla Roberta, jehož odhodlání a houževnatost přinesly výsledky. Nemusely se jevit nijak okázale, nicméně představovaly základy, na nichž jeho nástupce, skvělý „rytířský král“ Ludvík I. Veliký vybudoval svou slávu, která na dlouho zastínila jeho otce. Ludvík, jenž jako šestnáctiletý usedl v roce 1342 na uherský trůn, byl stejně hrdý a ctižádostivý jako zbožný a v mnohém ohledu

ztělesňoval ideál středověkého vládce. Díky pevnému zázemí, které vytvořil jeho rozvážný otec, mohl klidně hovět své zálibě ve vznešenosti a okázalosti. Tradice a dřívější historiografie mu připisovaly slavné výboje a vytvoření říše, „jejíž břehy omývaly vody tří moří“. Ve skutečnosti měly jeho výboje poněkud jepičí život; Polsko, které po Kazimírově smrti s Uhrami nakrátko vytvořilo personální unii, tehdy nesahalo k Baltickému moři (nemluvě o tom, že se jednalo o vztah dvou rovných partnerů a Polsko se nevládlo z Uher) a značně volný vazalský statut Moldavska a Valašska, dvou rumunských knížectví, jež vznikla v bývalé „Kumánii“ po rozpadu tatarské Zlaté hordy, sotva opravňuje k výroku, že za Ludvíka I. bylo Černé moře „uherské“. Přesto setrvává obraz Ludvíka jako nadané a silné osobnosti, za jehož vlády zůstala moc Uherského království, s nímž se na mezinárodní scéně muselo počítat, nejenom zachována, ale naopak ještě posílena. Jeho vláda spadá do období, kdy vrcholily v uherské společnosti významné procesy a kdy relativní hospodářský blahobyt a vnitřní politická stabilita viditelně přispívaly k rozkvětu umění, hmotné a duchovní kultury.

Na počátku své vlády Ludvík hledal slávu ve víru evropské velmocenské politiky. Příležitost se naskytl již v roce 1345, kdy byl v Neapoli zavražděn jeho bratr Ondřej. Ten měl za ženu Johanu Neapolskou, která se po smrti svého otce, krále Roberta, stala vládnoucí neapolskou královnou. A právě její dvořané zavraždili Ondřeje krátce poté, co Ludvík a královna Alžběta získali papežův souhlas s Ondřejovou korunovaci. Neuspokojen liknavým průběhem vyšetřování, které prováděla papežská kurie, rozhodl se Ludvík vykonat pomstu sám. Po svízelném pochodu Itálií v druhé polovině roku 1347 vstoupily jeho oddíly v únoru 1348 bez boje do Neapole. Johana a její nový manžel uprchli do Francie, Ludvík přijal titul neapolského krále, obsadil tamější hrady uherskými posádkami a do všech důležitých úřadů najmenoval své italské přívržence. Avšak epidemie „černé smrti“ ho donutila k návratu. V době Ludvíkovy nepřítomnosti Neapol již v červnu 1348 znovu padla do rukou jeho protivníků a na podzim se do ní vrátila královna Johana, podporovaná papežem, jenž sotva mohl potřebovat, aby se uherští Anjouovci uchýlili na italské straně Jadranu. Marně se roku 1349 pokoušelo vojsko vedené sedmihradským vojvodou Istvánem Lackfím dobýt Neapol a úspěšná nebyla ani další uherská armáda, kterou do Itálie v roce 1350 přivedl sám král. Ačkoliv zde jeho oddíly zůstaly ještě dva roky, mírem z roku 1352 se Ludvík svého nároku tiše vzdal. Určitou útěchou pro něj bylo, že v roce 1381 Karel z Durazza, mladý italský kníže vychovaný na Ludvíkově dvoře, nastoupil jako Karel III. na neapolský trůn poté, co byla královna Johana zardoušena.

V 14. století se i Maďarsko stalo zemí vznosných a pyšných gotických hradů – jeden z nejzachovalejších stojí v západomaďarském Diósgyőru

Rytířský král Ludvík Veliký na jednom ze svých mnoha válečných tažení

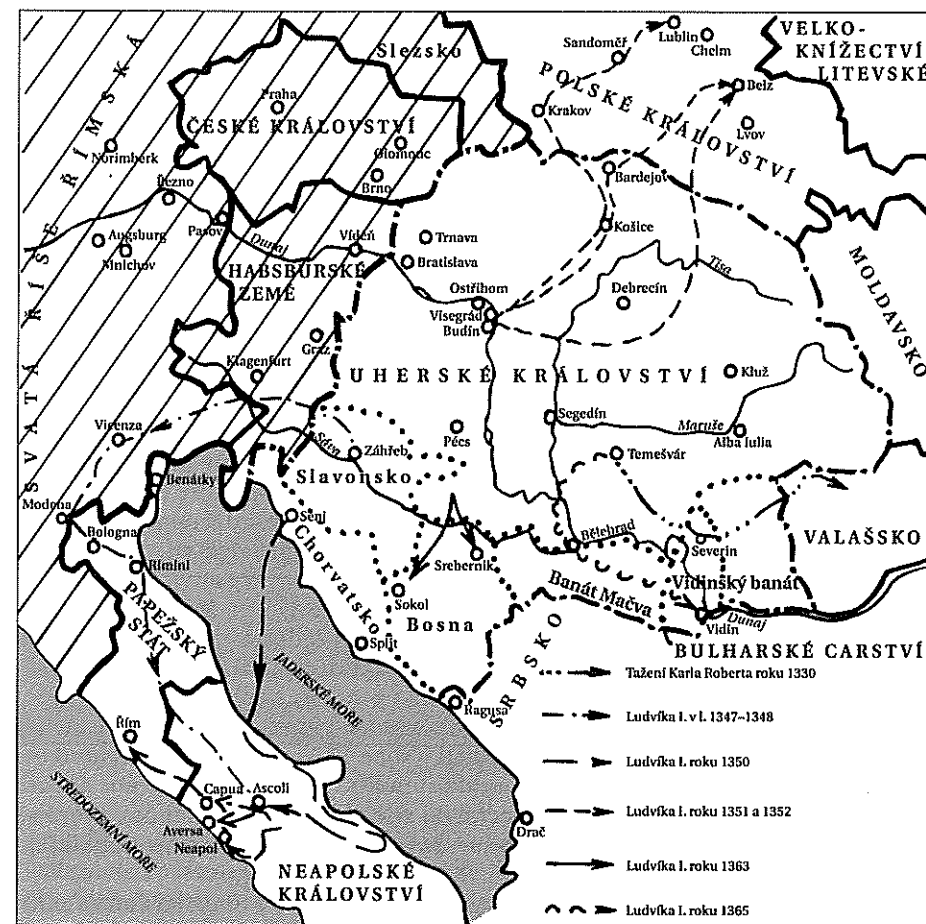
Ludvík mohl právem očekávat větší úspěch v méně vzdáleném Chorvatsku a Dalmácii, ve dvou provinciích, které se jeho otci nepodařilo opětovně spojit s uherskou korunou. V roce 1345 stačilo vtáhnout do země a chorvatští baroni se vzdali bez boje stejně jako dalmatský přístav Zara (Zadar). Avšak již v příštím roce Benátská republika, která žárlivě střežila svou hegemonii v Jaderském moři, dobyla Zadar zpět a síly uherského krále rozdrtila. Teprve o deset let později se Ludvíkovi podařilo situaci zvrátit. Tažení, které proti Benátkám podnikl v roce 1356, mu sice mnoho úspěchů nepřineslo, ale již v příštím roce proti republice povstala dalmatská města a uznala Ludvíka za svého svrchovaného vládce, což uznaly mírovou smlouvou z roku 1358 i Benátky.

Ve stejné době Ludvík zaměřil svou expanzivní politiku na Balkán, aby zde pod záminkou obracení „odpadlíků“ (tj. pravoslavných křesťanů) na víru a potírání bogomilské hereze prosadil tradiční uherské nároky na svrchovanost. Král osobně vedl několik z více než deseti tažení do Srbska, Bosny a dvou rumunských knížectví. Po smrti cara Dušana Štěpána v roce 1355 vzala srbská hegemonie, která za jeho vlády rychle povstala na Balkáně, brzy za své, a tak po sérii výprav podniknutých v letech 1359–1361 si Ludvík bez větších potíží mohl vynutit na jeho nástupcích přísahu věrnosti. Podobný statut vnutil také

Bosně, i když bán Tvrtko musel přistoupit na Ludvíkovy podmínky spíše pod tlakem vnitřních třenic než uherských vojenských úspěchů. Pokusy přinutit „nevěrné vazaly“, valašského a moldavského knížete, k poslušnosti, končily jednou úspěchem, jindy zas neúspěchem a vidinský banát, založený Ludvíkem na troskách středověké bulharské říše v roce 1369, neměl dlouhého trvání. I když Ludvíkova vojenská převaha při těchto balkánských výbojích byla zřejmá, neboť žádný z napadených protivníků se nezmohl nikdy na protiofenzivu, politických cílů dosaženo nebylo, a když tak jen krátkodobě. Zatímco se Ludvík snažil vnutit uherskou svrchovanost knížatům na severu této oblasti, z jihu začala vyplňovat mocenské vakuum vzniklé úpadkem byzantské říše a rozpadem Srbska i Bulharska nová mocnost – osmanští Turci. Ti se na uherském území poprvé objevili v roce 1375 jako spojenci Vlajka, valašského vojvody, jenž odmítl Ludvíkovu svrchovanost. Ničivé následky tohoto náhlého tureckého výpadu se tak staly předzvěstí toho, s čím se měly v následujících desetiletích čím dál častěji setkávat pohraniční oblasti uherského státu.

Zatímco na jihozápadě a jihovýchodě Ludvík válčil, se svými severními a západními sousedy udržoval, ba utužoval přátelské svazky, které navázal ještě jeho otec. Ludvíkovy vztahy s habsburskými vévody byly srdečné a nehledě na dvě krátké války, udržoval přátelství i s Karlem IV. Lucemburským, českým králem a císařem Svaté říše římské (a až do smrti své první ženy Markéty také tchánem). Ovšem nejbližším spojencem mu byl jeho strýc z matčiny strany, Kazimír III. Polský. Jejich přátelství bylo zpečetěno řadou vzájemných návštěv a společných vojenských výprav, jež ve čtyřicátých a padesátých letech podnikli proti Litvě, která se zjevila východně od Polska jako nová regionální mocnost, s níž bylo nutno počítat. Unie dvou těchto suverénních království – Uher a Polska – vytvořená po Kazimírově smrti v roce 1370 přinesla však Ludvíkovi více starostí než slávy. Jeho polští poddaní nelibě nesli, že se ve svém novém království příliš nezdržoval a přenechával zde vládu matce Alžbětě, která se navzdory svému piastovskému původu – byla Kazimírovou sestrou – obklopila uherskými dvořany.

Už z pouhého faktu, že za Ludvíkovy čtyřicetileté vlády uherská vojska podnikla na 30 zahraničních tažení a 16 z nich vedl osobně král, vyplývá, že domácí poměry byly stabilizované a vnitřní řád neohrožovaly žádné nebezpečné zvraty. Teprve v sedmdesátých letech, kdy ve srovnání s dřívějšími dekadami panoval na bitevních polích relativní klid, zbyl králi čas na zásadní administrativní reformy. Za prvé došlo k reorganizaci dvorské kanceláře a soudnictví. Jurisdikce se stala mnohem jednodušší po vytvoření centrální *audientia* v čele s íspánem dvorní kaple, jejímž úkolem bylo registrovat stížnosti, jmenovat soudce a pomáhat králi v kontrole nejrůznějších druhů soudů. U soudů stejně jako v kancelářích vzrostl význam laiků. Všichni určitě nebyli absolventy univerzity, ale znali důkladně místní zvyky, což mělo podobně jako v Anglii, kde byla rovněž silně zakořeněná tradice zvykového práva, mnohem větší význam než formální právní vzdělání. Byla zřízena nová tajná kancelář a tajná pečeť, užívaná od dob Karla Roberta, se stala symbolem královské vůle, zatímco o velkou pečeť se král dělil se svou radou, což naznačovalo fakticky rovnoprávné postavení obou partnerů při správě země.

Uherské království za dynastie Anjouovců

V dokumentech vydávaných Ludvíkovými kanceláři často čteme, že král své rozhodnutí učinil po konzultaci s preláty a barony, tj. s radou. Baroni představovali jádro dvorské aristokracie, která se nyní, na rozdíl od poněkud nepřehledné a nestabilní družiny arpádovských králů, stala dobře organizovaným, téměř institucionalizovaným předchůdcem státního byrokratického aparátu. Kromě toho, že rytíři, panoši a pážata *auly regia*, jak se tehdy tomuto orgánu začalo říkat, byli královou tělesnou stráží v době míru a jádrem jeho armády za války, spravovali de facto zemi, když doručovali rozkazy rady do žup a provincií, prováděli šetření jménem krále ve sporných záležitostech, udržovali kontakt s cizími vyslanectvími atd. Životní styl a postoje těchto několika stovek jedinců, kteří si osvojili u dvora, se vyznačoval vytříbeností, ale též oportunistem, intrikářem a úsilím vyniknout před panovníkem. Byl na

hony vzdálen usedlému životu mnoha tisíců rodin jejich příbuzných, jejichž svět zůstal omezen na rodnou stolicí. Zasedání župního soudu byla pro prosté venkovské šlechtice vyvrcholením veřejných aktivit často po dobu celého života. Není proto divu, že nesnášeli „odrodilé“ dvořany, kteří kvůli vlastní kariéře jenom posilovali královskou moc, opustili své patriarchální rodiny a zpronevěřili se hodnotovému systému spojovanému se „svobodou urozených“.

V době, kdy se završoval dlouhodobý proces srůstání vládnoucí šlechtické vrstvy jakožto stavu s více méně jednotným právním postavením, začalo mezi šlechtou docházet k pnutí a štěpení. V porovnání se Západem byla uherská nobilita nesmírně početná (tři až pět procent veškeré populace), což bylo dáno spojením potomků išpánů z arpádovského období, královských servientů, hradských bojovníků a různých jiných skupin s místními svobodami a privilegii; šlechtický statut a pozemkové vlastnictví se vzájemně podmiňovaly. Jinými slovy: udělování lén za feudální službu a šlechtic-bezzemek či potulný rytíř byly jevy v Uhrách neznámé (stejně jako v Polsku). Na druhé straně byl kastovní charakter šlechty respektive její statut zajištěn soustavou zvláštních privilegií stejných jako v západní Evropě. V tomto ohledu představovaly zákony z roku 1351, potvrzené jediným sněmem, jenž se sešel za Ludvíkovy vlády ve vypjaté atmosféře vyvolané vojenským nezdarem v neapolské kampani a také morem, epizodu symbolického významu. Zdůrazňovaly, že každý „opravdový“ domácí šlechtic požívá stejných svobod; zlatá bula z roku 1222 byla potvrzena s výjimkou dědičných ustanovení. Dispoziční právo zůstavitele bylo nahrazeno zvykovým právem, podle něhož se majetek odkazoval určitému dědici (latinsky *avitičitas*): šlechtický statek byl považován za vlastnictví předka rodiny a jeho mužských potomků. Toto ustanovení zůstalo v platnosti až do roku 1848. Nezcizitelnost šlechtického zboží chránila nižší šlechtu před tendencí drobit své statky, ale posloužila také koruně, která zůstala zdrojem majetku a již tyto statky připadly zpět po vyměnění mužské linie.

Zákony vydané tímž sněmem rovněž završily proces tvorby rolnictva, jež se svému západnímu protějšku podobal mnohem více než šlechta. Velice nejednotné postavení rolníků, pro arpádovskou epochu příznačné, skončilo ve 14. století, kdy se rolníci v drtivé míře stali bezzemky, tj. neurozenými poddanými (*jobbágy*), osobně svobodnými samostatnými zemědělci, kteří museli svému pánovi odvádět dávky v penězích i v naturáliích za užívání jeho půdy. Grunt (lat. *sessio*) byl základní jednotkou středověké agrární ekonomiky. Skládal se z „vnitřního gruntu“ přilehlého k domu (lat. *porta*, tj. „brána“, jiné označení výrobní jednotky a současně druhu daně), jenž byl rolníkovi přidělen ve vesnici, a z „vnějšího gruntu“, orné půdy ležící mimo ni. Průměrná velikost gruntu se lišila podle místních podmínek a činila 30–40 akrů, ale „celé grunty“ se čím dál více stávaly právní fikcí: ve 14. století se *sessio* začalo dělit na poloviny, čtvrtiny a osminy a v 15. století již existovala početná skupina podruhů (maď. *zsel-ler*), kteří byli bezzemky, případně i bezdomovci. Stejně jako šlechta se podle svého ekonomického postavení začalo diferencovat i rolnictvo, zatímco jeho právní postavení se více méně standardizovalo. Rolník byl oprávněn užívat pozemky, které obdělával, dědičně, a to bez ohledu na jejich velikost a kromě toho byl ještě obdařen nejdrahocennějším odznakem osobní nezávislosti, prá-

vem se stěhovat. Zákony z roku 1351 také potvrdily vrchnostenské právo výkonu spravedlnosti nad poddaným (maď. *úrészék*, tj. „panská lavice“), přiznávání šlechticům jako zvláštní privilegium čím dál častěji. Pokud jde o povinnosti, je třeba zdůraznit, že robota (*corvée*), známka osobní podřízenosti, byla v tomto období minimální, zatímco narůstající poplatky odváděné královské pokladně a feudální vrchnosti jasně ukazují čím dál větší výkonnost selských hospodářství, navzdory relativně primitivní technologii a nehospodárnosti dvojhonného či trojhonného systému. Vedle církevního desátku jsme již zmínili „zisk královské komory“, standardní daň uvalenou od roku 1336 na selské *portae* Karlem Robertem; kromě toho byla korunou někdy vymáhána nepravdělná „válečná daň“ jednoho zlatého ročně. Šlechta byla oprávněna přijímat pacht v hotovosti a „dary“ v naturáliích. Zákony z roku 1351 se pokusily, ovšem s relativně malým úspěchem, zavést jednotné normy naturálních dávek rozšířením *nony* (maď. *kilenced*, tj. „devátek“ po odvedení církevního desátku) z vinařů na všechny rolníky. Toto opatření mělo chránit nižší šlechtu před odchodem jejích poddaných na panství pozemkových magnátů, kteří jim mohli nabídnout příznivější podmínky, zejména v letech po epidemiích moru, kdy se pracovní síla stávala vzácnější. Existují svědectví o tom, že i přes rostoucí břemeno daní pro krále, šlechtu i církev se v Uhrách ve 14. a 15. století zdárně rozvíjel trh se zemědělskými přebytky, které produkovalo čím dál zámožnější rolnictvo.

Hospodářská prosperita a sociální a politická stabilita země, dosažená za Karla Roberta a udržena, navzdory četným válkám, i za Ludvíka I., musela rovněž poznamenat kulturu, vzdělanost a vědy a umění. Městské, církevní či dvorské ideály a postoje, scény a instituce stejně jako fyzické a duchovní produkty uherské kultury se ve 14. století dají nejlépe interpretovat v kategoriích soudobé středoevropské společnosti. Ale pod tímto povrchem, jenž by západnímu pozorovateli připadal tak blízký, utvářely podstatu oněch jevů faktory, které do celkového obrazu vnášely nezvyklé kontury.

Povrch se do značné míry skládá z několika málo viditelných zbytků gotické architektury a umění (a mnoha dohadů o nich), jejichž díla během dvou století osmanské vlády padla za obětí masivní destrukce. Patří sem nejstarší patricijské domy a šlechtické paláce objevené v některých městech jako například Budíně a Šoproni, v nichž se umělecký půvab spojuje s funkčností. Farní kostely vybudované bohatými měšťskými komunitami, například kostel Panny Marie postavený pro německé měšťany v Budíně nebo městské kostely v Košicích, Kluži (Koloszvár, Klausenburg) nebo v Brašově (Brassó, Kronstadt), jsou dalšími skvosty gotické architektury, které napodobily vzory zprostředkované mnišskými řády, tradičními i žebravými. Ty druhé přišly do Uher poměrně brzy. Dominikáni, kteří založili asi 25 klášterů, upadli do královské nemilosti poté, co pomohli Markétě, dceři Bély IV., nalézt útočiště v ženském klášteře na Králičím ostrově (nyní Margaretin ostrov, mezi Budínem a Peští) proti vůli jejího otce, jenž chtěl, aby uzavřela politicky výhodný sňatek. Nicméně ještě v roce 1304 dominikáni založili v Budíně, svém nejdůležitějším středisku, teologickou školu. Ve 14. století byli definitivně zastíněni františkány, kteří v mezidobí od ustavení uherské řádové provincie v roce 1238 do konce středo-

věku založili po celé zemi více než stovku klášterů, postavených převážně ze šlechtických darů. V témže století se prosadili rovněž pauláni, tradiční řád domácího původu, pojmenovaný po svatém Pavlu poustevníkovi a schválený roku 1308 papežským legátem, kteří během dvou staletí vybudovali téměř sto klášterů. Zatímco v církevní architektuře převládal francouzský a německý vliv, inspirovali se stavitelé nových hradů, těchto nejnapadnějších světských staveb, jakými byly například opevněné královské paláce v Diósgyőru a Zvolenu, podle všeho italskými vzory a jejich mistrovská díla dosahovala špičkové evropské úrovně.

Vedle nádherných řezbářských děl ze severní spišské oblasti, prozrazujících německý vliv zprostředkovaný českými a německými školami, se sochařství, malířství a knižní iluminace držely převážně italských vzorů. Zbytky studnice v anjouovském paláci ve Visegrádu a reliéfy v pohřební kapli Ludvíka I. v Stoličném Bělehradě (Székesfehérvár) jsou úchvatnými sochařskými památkami; postava v životní velikosti a busty vykopané v Budíně, původně řazené rovněž do tohoto období, se nyní považují za svědectví umělecké vytříbenosti Zikmundovy doby. Ačkoliv bronzové sochy svatého Štěpána, svatého Imricha a svatého Ladislava, odlité slavnými bratry Martinem a Jiřím z Kluže, kteří působili mezi šedesátými a devadesátými lety 14. století, se ztratily, jejich jediné dochované dílo, Svätý Jiří s drakem (1373, dnes v Praze), ukazuje, že i v odlehleém Sedmihradsku mohla vznikat díla evropské úrovně. Nejinak je tomu v případě královské zlatnické dílny, jejíž nejznamenitější díla zdobí poutní kapli založenou Ludvíkem I. v Cáchách, či s freskami z Ostřihomi, Varadínu (Nagyvárad) nebo Záhřebu a zejména s miniaturami, které jsou dokladem kvetoucí knižní kultury. Kodex známý jako *Legendarium anjouovských Uher* (kolem 1330) je pravděpodobně dílem boloňských mistrů, ale jiné nádherně iluminované rukopisy jako bohatě zdobená bible Demetera Nekcseie, nejvyššího pokladníka komořího Karla Roberta, nebo *Iluminovaná kronika* (kolem 1360) jsou mistrovskými pracemi uherských dílen.

Přestože uherská kultura 14. století byla nadále v područí církve, objevily se nápadné známky její sekularizace. Ačkoliv většina úředníků královské kaple byli klerikové – absolventi italských univerzit, úředníky královské kanceláře byli vzdělaní laikové (*litterati*, maď. *deák*), právní experti, kteří studovali na uherských školách. Vlna zakládání univerzit ve střední Evropě zasáhla i Uhry: po Praze (1348), Krakově (1364) a Vídni (1365) založil také Ludvík I. v roce 1367 univerzitu v Pešti. Protože papež odmítl potvrdit její teo-

Gotický náhrobek palatina Miklóse Garaie

logickou fakultu, vyučovala se na ní pouze svobodná umění, právo a možná i medicína. Jejím hlavním posláním bylo dodávat právníky pro královskou kancelář, ale v devadesátých letech 14. století podle všeho zanikla.

Dva charakteristické žánry středověké světské literatury, rytířská poezie a historické příběhy, byly v Uhrách plny zajímavých protikladů. Zejména za Ludvíka I. převzal dvůr do jisté míry zvyklosti rytířského života – nošení brnění, užívání erbů a turnaje. Za jeho vlády se rozvíjel kult svatého Ladislava, jenž byl jakožto „rytířský král“ považován za Ludvíkova předchůdce; překlad románců o Alexandrovi z 12. století byl upraven tak, aby se jeho hrdina podobal samotnému Ludvíkovi; János Küküllei sepsal dějiny Ludvíkovy vlády, v nichž zdůraznil královu rytířkost a ušlechtilost jeho záměrů a činů. Nicméně jedinou významnější „rytířskou legendou“, která se dochovala z anjouovského období, je příběh o Miklósi Töldim. Ve svém skutečném životě Toldi sloužil jako žoldnér v Itálii, ale legenda ho líčí jako čestného reka, jenž se navzdory pletichám svého úlisného bratra stane Ludvíkovým rytířem; nesmrtelnosti ovšem dosáhl až v 19. století v eposu Jánose Aranyho.

Naproti tomu se zdá, že lyrická poezie neexistovala. Namísto trubadúrů měly Uhry lidové bardy, kteří velebili barony a jejich předky, nikoliv však jejich paní. Stejně tak západní rytířský étos a mentalita se v Uhrách, navzdory slibným začátkům ve 12. století, plně nerozvinuly. Protiklady oplývala rovněž historiografická díla. Ačkoliv jejich autory byli klerikové (s částečnou výjimkou Kükülleie, jenž svou dráhu zahájil jako právník v královské kanceláři, ale završil ji jako arciděkan), byla křesťanská minulost země téměř vytěsněna dědictvím náčelníků a jejich klanů, tj. zpodobením pohanské minulosti, ještě zdůrazněná údajnou spřízněností hunského Attily s Maďary. Jako první se o ní zmiňuje Anonym, ovšem širší publicitu tato myšlenka získala kolem roku 1285 zásluhou kroniky *Gesta Hungarorum* Simona z Kézy (Simon de Kezai), jenž žil na dvoře Ladislava IV. Tato teorie, vyzdvihující rovněž úlohu šlechty v politice, přežila a na počátku novověku získala obrovský ohlas. Protože maďarština byla v podstatě jazykem světské, orální kultury, je oněch několik málo písemných památek, které se z této doby dochovaly, rovněž zasazeno do církevního rámce. *Nářek Marie (Mária Siralom)*, první maďarská báseň, byla napsána kolem roku 1300 ve vytríbených verších, což naznačuje, že maďarsky psaná poezie nebyla tehdy nic neobvyklého.

Vzpurní baroni a váhaví vládcové, osmanské výboje a charismatický vojevůdce

Král Ludvík I. zemřel roku 1382 bez mužského potomka, což v patriarchální společnosti značně komplikovalo otázku nástupnictví, i když jeho dcery nebo jejich manželé mohli očekávat podporu trůnu věrných aristokratů. Ludvíkův sen učinit starší dceru Marii dědičkou obou korun byl zmařen polskými magnáty, kteří si nepřáli vládcovi dlouhodobě nepřítomného v zemi. Alžběta, královna matka, ustoupila: poslala do Polska svou mladší dceru Hedviku (Jadwigu), která zde byla korunována a provdána za pohanského litevského velkoknížete Jagiella, jenž

se nechal pokřtít a v roce 1386 usedl jako Vladislav II. na polský trůn. Ačkoliv starší dcera Marie byla zasnoubena se Zikmundem Lucemburským, braniborským markrabětem a synem císaře Karla IV., palatin Miklós Garai a královna matka při výběru vhodného pretendenta zprvu pomýšleli na Ludvíka Orleánského, bratra francouzského krále. Župní šlechta vedená rodem Horvátiovců dokonce dědictví uherského trůnu v ženské linii výslovně odmítala a dávala přednost nástupnictví Karla III. Malého z Durazza, neapolského krále a v té době jediného žijícího mužského potomka anjouovské dynastie.

Za nastalých zmatků prosadil sice Zikmund koncem roku 1385 sňatek se svou oficiální snoubenkou, ale poté, co Horvátiové svolali sněm jeho odpůrců, se obě dvorské strany usmířily. Zikmund uprchl do Čech a obě královny byly zajaty (Alžběta později ve vězení uskrčena). Karel Malý byl jako Karel II. 31. prosince 1385 korunován, ale po pouhých 39 dnech vlády byl zavražděn. Šlechtická opozice vedená Horvátiovcem se nehodlala vzdát ani po Zikmundově návratu, kterého do Uher doprovodili s vojskem jeho bratr Václav, král český a římský, a bratrance, moravská markrabate Jošt a Prokop. Baroni, kteří vytvořili oficiální ligu, aby nad zemí bez vládcy převzali moc, propůjčili Zikmundovi titul „kapitán Uher“, v březnu 1387 mu zprostředkovali korunovaci a o něco později se zasadili o osvobození jeho manželky.

Okolnosti nástupu na trůn Zikmundovi v prvních letech jeho vlády svazovaly ruce a měly rovněž dalekosáhlé důsledky pro mocenskou rovnováhu v zemi. Vzhledem k tomu, že Marie byla spoluvladařkou pouze formálně (a tento stav skončil její předčasnou smrtí v roce 1395), musel Zikmund přistoupit na podmínky baronů, kteří zemi spravovali v mezivládí na počátku roku 1386. Připojil se k jejich lize a oprávnil magnáty k použití donucovacích opatření proti své osobě v případě, kdyby nedostal korunovačním slibům. Zavázal se mj. k tomu, že členové jeho rady budou vybíráni z okruhu prelátů a baronů nebo jejich nástupců – jinými slovy liga vznesla dědičný nárok na vládu v království – a že cizinci nebudou dostávat darem půdu. Tak byly hlavní úřady a k nim náležející statky rozděleny mezi členy ligy, kteří navíc ještě uchvátili velkou část korunovních statků, protože mladý král nebyl v situaci, aby jim upřel odměnu za jejich „věrné“ služby. Vydal přes polovinu (asi 80) anjouovských hradů, takže nyní byla asi polovina všech hradů v zemi (kolem 150) soustředěna v rukách asi 30 velmožských rodin; počet královských vesnic se oproti stavu za Anjouovců snížil téměř o dvě třetiny (asi na 1.100 neboli pouhých pět procent jejich celko-

Královna Marie I.

vého množství). Vláda ligy byla zpočátku naprosto suverénní: domácí opozice představovaná Horvátienci byla potlačena, Zikmundova kontrola jižních provincií posílena a oblast kolem Bratislavy, kterou Zikmund roku 1386 v době nouze zastavil bratrancům Joštovi a Prokopovi, získal za několik roků zpátky. Nicméně léta okolo roku 1390 sehrála roli klíčového mezníku v dlouhodobém procesu, vymezeném počátky 13. a 16. století, kdy postupně zmizela dřívější převaha ústřední královské moci. Ohromné rodové domény pozemkových magnátů změnila sociální i kulturní tvářnost země i její mocenskopolitické vztahy, což způsobilo, že se baronské kliky dokonce staly potenciálním zdrojem dezintegrace země.

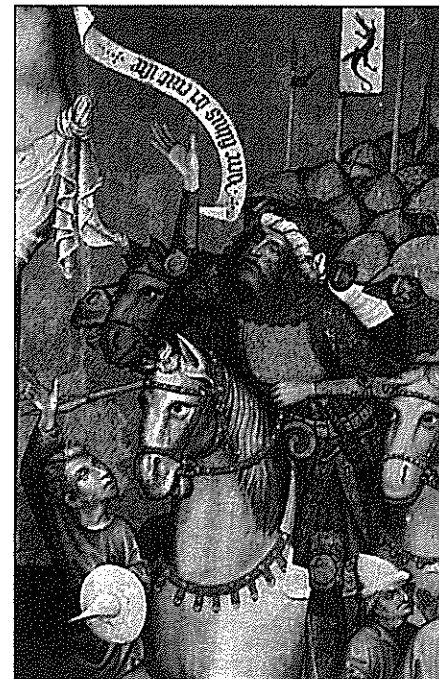
Právě tou dobou se za jižními hranicemi Uherského království konstituovala nová mocnost, představující stále vážnější ohrožení jeho územní integrity. Poté, co se osmanští Turci – před několika desetiletími bezvýznamné knížectví v Malé Asii – v roce 1354 po dobytí Gallipole uchytili na evropské straně Dardanel, začali bezohledně a s úděsnou rychlostí vyplňovat mocenské vakuum na Balkáně, které se vytvořilo v důsledku dlouhodobé vnitřní krize byzantské říše a rozpadu Srbska a Bulharska. Za Murada I. a Bayezida I. dobyli většinu maloasijské Anatólie, Thrákie a Bulharska, po zničující porážce knížete Lazara na Kosově poli (1389) si podmanili Srbsko a vnutili vazalský statut také Valašsku (1394). Ačkoliv Uherské království bylo mocností zcela jiného řádu než nestabilní balkánské státy a o jeho dobytí si Osmané mohli celé další století nechat jen zdát, jejich trvalá přítomnost na jižní hranici silně ovlivňovala uherskou zahraniční politiku, hospodářské zdroje i celkovou náladu a mentalitu. Zatímco uherští králové po staletí, naposledy Ludvík Veliký, usilovali o svrchovanost nad vládci severního Balkánu a podnikali do této oblasti pravidelné nájezdy, nyní byl všemu konec. Od dob mongolského vpádu v roce 1241 nevyplenila žádná cizí vojska uherské území (ojedinělou výjimkou byli jedině vpády Přemysla Otakara II. na území západního Slovenska v letech 1269–1271), nyní se turecké nájezdy staly v jižních stolicích zcela běžnými. Jejich obyvatelstvo prchalo nebo padlo za obět tureckým nájezdníkům a již od 15. století bylo nahrazováno prchajícími balkánskými Slovany.

Nebylo divu, že uherská elita, otřesená zcela novou situací, se těžko přizpůsobovala jejím požadavkům. V souladu s tradicí expanzivní politiky požadovala vojenskou odvetu a posléze vinila panovníka, respektive ústřední moc ze selhání, které bylo naprosto nevyhnutelné: v tomto období by s tureckou hrozbou měly problémy i mnohem silnější, stabilnější a bohatší evropské státy. Zikmund byl prvním uherským panovníkem, jenž na vlastní kůži zakusil vnitřní pnutí vyvolané pronikáním Turků do Evropy a nemohl uniknout jejich důsledkům. Když si uvědomil, zejména po srbské tragédii v roce 1389, skutečný rozsah nebezpečí, v období let 1390–1395 každý rok vedl nebo vysílal do boje s Osmany vojska, ale na rozhodující bitvu s nimi mu nezbyvalo sil. Jediným výsledkem jeho výprav byl nakonec návrat Zikmundova chráněnce vojvody Mírcei na valašský trůn roku 1395. V příštím roce se Zikmund vypravil na Balkán dokonce v čele mohutné křížácké armády, sestavené z příslušníků mnoha evropských národů, aby Turky „naráz a provždy“ vyhnal z Evropy. Oblehání bulharského hradu Nikopole na Dunaji se však proměnilo v katastro-

fální porážku. Obležené turecké posádce přispěchal na pomoc sám sultán Bayezid a chybná křížácká strategie přijatá na naléhání francouzských rytířů měla za následek takřka úplné zničení křesťanské armády. Mnoho uherských velmožů padlo nebo bylo zajato, Zikmund sám vyvázl jenom o vlásek a domů se vrátil po dobrodružné oklice přes byzantskou Konstantinopol a Benátky kolem Balkánského poloostrova.

Porážka přispěla k polarizaci politických sil v zemi a Zikmund mohl použít osmanské hrozby jako argumentu k posílení královské autority. Nejpozději od roku 1392, kdy propustil svého prvního palatina Istvána Lackfiho, nejmocnějšího z uherských magnátů, se mu dařilo vymaňovat se z jejich poručnictví. Současně se pokusil paralyzovat vliv baronů vytvořením nové elity sestávající se z rytířů *auly* a cizích důvěrníků. Jejich věrnost si však musel získávat a udržovat velkými pozemkovými dary a vysokými úřady. Například polský rytíř Ludvík I. Stibor ze Stibořic se stal sedmihradským vojvodou, Hermann Celjský († 1435) ze Štýrska hrabětem v Záhoří (Zagorie), Eberhard z jižního Německa záhřebským biskupem a později kancléřem, Miklós Garai chorvatským a slavanským bánem a později dokonce palatinem, Filippo Scolari (Pipo z Ozory), bývalý zaměstnanec florentské banky v Budíně ředitelem solné komory, potom temešským išpánem a nakonec úspěšným generálem. Za svou slávu a bohatství vděčili Zikmundovi také Marcaliové, Perényiové, Csákyové, Rozgonyiové, Pálóciové a další rody.

Král poprvé ověřil sílu svého nového týmu na sněmu svolaném na podzim 1397 do Temešváru. Potvrdil zlatou bulu, ale bez pověstného článku o právu šlechty na odpor a dočasně pozastavil platnost klauzule omezující vojenské povinnosti šlechty v obranné válce. Osmanská hrozba, která setřela rozdíly mezi obrannou a útočnou válkou, odhalila zastaralost tohoto ustanovení a Zikmund se pokusil reagovat na aktuální situaci zavedením jakéhosi druhu domobrany. Každý pozemkový šlechtic měl dodat po jednom jezdcovi v lehké zbroji z každých 20 (od roku 1435 33) selských gruntů (odtud její název *militia portalis*). Kromě toho měla církev v době války odvádět polovinu svých důchodů na vojenské účely. To všechno byly závažné zásahy do daňových privilegií prvních dvou stavů.

Král Zikmund Lucemburský v čele křesťanského vojska táhnoucího proti Turkům, výjev z oltářní desky v Hronském Benadiku, 1427

V atmosféře nikopolské porážky se nespokojení velmoži poprvé vzbouřili proti zjevnému Zikmundovu prosazování ústřední moci. Tato vzpoura, kterou počátkem roku 1397 zosnoval propuštěný Lackfi, byla celkem snadno potlačena, protože většina baronů dosud stála při králi. Avšak počínaje rokem 1399 pobýval Zikmund několikrát v Čechách, rovněž zmítanými panskými vzpourami, kde doufal, že nastoupí na trůn po svém bratru Václavovi, jenž neměl žádného dědice. Jeho dlouhá nepřítomnost vyvolala kritickou situaci, když Zikmund byl po návratu do Uher v dubnu 1401 na budínském hradě zadržen palatinem Detre Bebekem a kancléřem (a arcibiskupem ostřihomským) Jánosem Kanizsaiem. Když odmítl propustit své „cizí“ rádce, byl prohlášen za zatčeného a moci se zmocnila rada baronů a prelátů, kteří prohlásili, že budou v království vládnout pod „pečetí svatoštěpánské koruny“. Protože se však nedokázali domluvit na Zikmundově nástupci (kandidáty byli polský Vladislav II., rakouský vévoda Vilém a neapolský král a syn Karla Malého Ladislav), dohodli se magnáti se Zikmundem na kompromisu: mohl si podržet trůn, ale musel slíbit, že propustí většinu cizích úředníků.

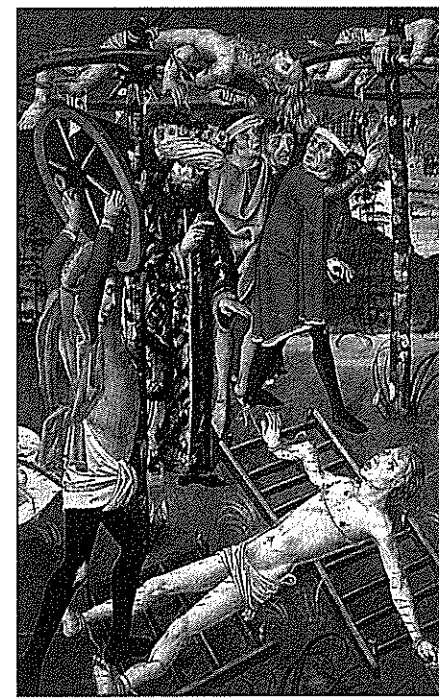
Brzy byl Zikmund „mocnější než kdy dříve“, přinejmenším podle názoru českého krále. A když neplnil své sliby z roku 1401, pokusili se ho baroni znovu sesadit. Když Zikmund uzavřel spojeneckou dohodu o „vzájemném nástupnictví“ s rakouským vévodou Albrechtem IV., jehož také jmenoval zemským správcem po dobu své nepřítomnosti v Uhrách, nabídla opozice, vedená opět Bebekem a Kanizsaiem, trůn neapolskému králi Ladislavovi. Ten také vyslal své vojsko do Dalmácie a v srpnu 1403 byl v Zadaru korunován. Protizikmundovské hnutí se pak rozšířilo po celé zemi a zapojila se do něho většina baronských rodů, které se povznesly v anjouovské epoše, a většina jejich *familiars*. S Lucemburkem to začalo vypadat vskutku hrozně, avšak zatímco se vzbouřenci, tato „mnohohlavá saň“, nezmohla na sladěnou akci, jednali královi vojevůdci rychle a energicky. Většina baronů využila Zikmundovy všeobecné amnestie a včas se podrobila; ostatním, kteří dál vzdorovali, byl zabaven majetek nebo museli odejít do exilu. Žádný z nich však nebyl popraven. Již v listopadu 1403 se Ladislav vrátil do Neapole a Hrvojovi, svému bosenskému přívrženci a místodržiteli, přenechal vládu v Dalmácii, jediné provincii, kde Zikmundova moc zatím nebyla obnovena. Po Hervojevově porážce v roce 1408 byla většina tamějších měst získána zpět, ale Ladislav si podržel Zadar a několik pevností a ostrovů, aby je posléze prodal Benátkám včetně svého nároku na Dalmácii. Do roku 1420 Benátky v sérii válek dobyly celou provincii a třebaže Zikmundovi vojevůdci potom několikrát triumfovali nad žoldněří republiky, mírem z roku 1433 byla Dalmácie ztracena navždy. Zisky však byly mnohem impozantnější: mocenský boj skončil a Zikmundovi protivníci, oslabení a demoralizovaní, se až do konce jeho dlouhé vlády nezmohli na další odpor. Nyní se Zikmund mohl pustit do realizace svých plánů rozsáhlé vnitřní reformy země, která se měla stát bezpečným zázemím při sledování jeho stejně ambiciózních cílů zahraničněpolitických.

Při politické konsolidaci země se Zikmund mohl opřít o skupinu věrných stoupenců stmelenu v době bojů proti baronům. Nová aristokracie, která od panovníka za své služby získala rozsáhlé statky a vlivné úřady, s ním v období po

roce 1403 byla spojena také symbolickými a dokonce dynastickými svazky. V roce 1405 se Zikmund oženil s dcerou Hermanna Celjského Barbarou, a tak se stal i švagrem svého nového palatina Miklóse Garaie. Roku 1408, po vítězství nad Bosnou, založil Dračí řád, rytířský spolek zahrnující krále, královnu a 22 šlechticů, kteří mu v roce 1403 nejvíce pomohli při potlačování baronské revolty. A zatímco titul barona i nadále poukazoval na ohromné bohatství a vysoké postavení svého nositele, nejvyšší hodnostáři již nedostávali služební léna (*honor*), a tak se stali pouhými rádci bez teritoriální mocenské základny, která jim dříve příslušela z titulu jejich funkcí. Královské hrady byly nyní spravovány kapitány, kteří se nepodíleli na politickém rozhodování. Skončil také monopol baronů na státní záležitosti, neboť král se obklopil „zvláštními rádci“ z řad cizinců, střední šlechty a kleriků a často se radil s právními, finančními nebo vojenskými experty, kteří ani nemuseli být urozeného původu. Protože ti druzí nebyli odměňováni statky, ale za své služby dostávali plat, předznamenala Zikmundova reorganizace královské rady budoucí vývoj státní byrokracie.

Žádná z obou kanceláří, v nichž kvůli vylepšení jejich chodu proběhla částečná laicizace personálu, se nestala exekutivním orgánem ústřední moci; pouze převáděly královské příkazy do písemné podoby, aby mohly být vykonány *aulou*, jejíž charakter se od anjouovských dob příliš nezměnil. Došlo také na reformu soudnictví, aby se zvýšila jeho výkonnost a profesionalita. Na sklonku Zikmundovy vlády bylo původně několik vysokých soudů v *curia regis* sloučeno do soudu „královy zvláštní přítomnosti“ (ve skutečnosti soudu kanceláře), zčásti i proto, že Zikmundova častá a dlouhodobá nepřítomnost v Uhrách v druhé polovině jeho vlády si rovněž vynutila delegování „královy osobní přítomnosti“; soud pro záležitosti státní pokladny, jenž za Anjouovců začal rozhodovat ve věcech svobodných královských měst, byl nyní jako jediný zmocněn soudit jejich pře a začal zaměstnávat stále více neurozené osoby.

Také města byla z celé řady důvodů věrnými stoupenci Zikmundovy politiky konsolidace. Většina jejich obyvatel byli cizinci, hlavně Němci, kteří v obdobích vnitřních nepokojů mohli očekávat ochranu pouze od krále, jenž byl sám cizincem; navíc oslabování ústřední moci je mohlo připravit o jejich privilegovaný statut. Na druhé straně, protože po roce 1387 dramaticky poklesl počet

Výkon královské spravedlnosti

královských hradů, v očích krále nesmírně vzrostl význam hrazených měst, a protože tato města nepustila do svých bran povstalce, napomohla i ona Zikmundovu vítězství nad barony. Z tohoto důvodu se panovník snažil zvýšit jejich počet – kolem roku 1400 jich v zemi bylo pouhých 20 – i jejich politický význam. Za Zikmunda byly hradbami obehnané Kluz, Kežmarok, Prešov a Bardejov, avšak jeho plán opevnit celou řadu dalších míst s právem trhu (*oppidum*, ve skutečnosti přerostlých vesnic s právem týdenních a příležitostně i ročních trhů) zmařil nedostatek finančních prostředků. V roce 1405 Zikmund podnikl naprosto bezprecedentní krok a svolal celouherské shromáždění zastupců měst, městeček a svobodných obcí, které přijalo řadu důležitých ustanovení. Svobodná města byla osvobozena od domácích cel, přestala podléhat budínskému právu skladu a obchod ve velkém směli provozovat pouze zahraniční kupci. Získala také právo na zvláštní jurisdikci: soud nejvyššího pokladníka, jemuž podléhala, jsme již zmínili. Po roce 1405 byl vypracován budínský zákoník, jenž se namísto „székesfehervárského práva“ stal vzorem městských zákonů a podkladem pro „zákon nejvyššího pokladníka“, univerzální městské právo pro všechna svobodná města. To vše výrazně přispívalo ke zvýšení hospodářského významu a blahobytu měst, zejména bohatého kupeckého patriciátu, jenž ovládl radnice a odsunul na vedlejší kolej řemeslnické cechy.

Nicméně Zikmundovy reformy nemohly dohnat zpoždění vývoje uherských měst. Města zůstávala malá, Budín se zhruba 8000 obyvateli byl z nich nejlidnatější, neexistovala také síť „skutečných“ (tj. privilegovaných) měst. Veškerá alespoň trochu významná města vyrostla na obchodních trasách do Rakouska, Polska a na Balkán a v centrálních oblastech nebyla žádná. Několik stovek městeček s právem trhu bylo rozloženo mnohem rovnoměrněji. Tato druhořadá sídliště rovněž zajišťovala jejich obyvatelům v nich nebo v jejich bezprostředním okolí směnu zemědělských produktů a do jisté míry i kulturní infrastrukturu, určitá sociální privilegia a osobní svobodu. Přispívala k decentralizaci beztak omezeného domácího trhu, avšak byla stále v područí místních světských nebo církevních feudálů.

Další oporou zikmundovské centralizace tvořila vedle nové aristokracie a měst také církev. Na rozdíl od většiny evropských panovníků si uherští Anjouovci ve 14. století podrželi rozsáhlou kontrolu nad investiturou prelátů, ale v bouřlivých osmdesátých letech se tyto svazky uvolnily a v roce 1403 se arcibiskupové a někteří biskupové dokonce přidali ke vzbouřencům. K tomuto jejich kroku rovněž napomohla skutečnost, že římský papež Bonifác IX., kterého Zikmund dříve podporoval proti jeho avignonskému soku Benediktu XIII., se postavil za neapolského pretendenta. To zavdalo králi záminku, aby výrazně omezil, jakmile měl situaci pod kontrolou, vliv papežské kurie v Uhrách: od roku 1404 nesměl žádný výnos či rozhodnutí z Říma nabýt v Uhrách platnost, dokud nebyl schválen králem (*placetum regium*). Panovník si rovněž vyhradil právo investitury (potvrzené kostnickým koncilem v roce 1417). Toto právo Zikmund energicky uplatňoval, díky čemuž se mu dostalo významné politické podpory od nových držitelů obrocí. Nerozpakoval se využívat bohatství církve pro potřeby monarchie: dříve než na místa odbojných prelátů dosadil jiné, od nichž mohl očekávat, že mu budou věrni, nechával jejich obrocí několik let

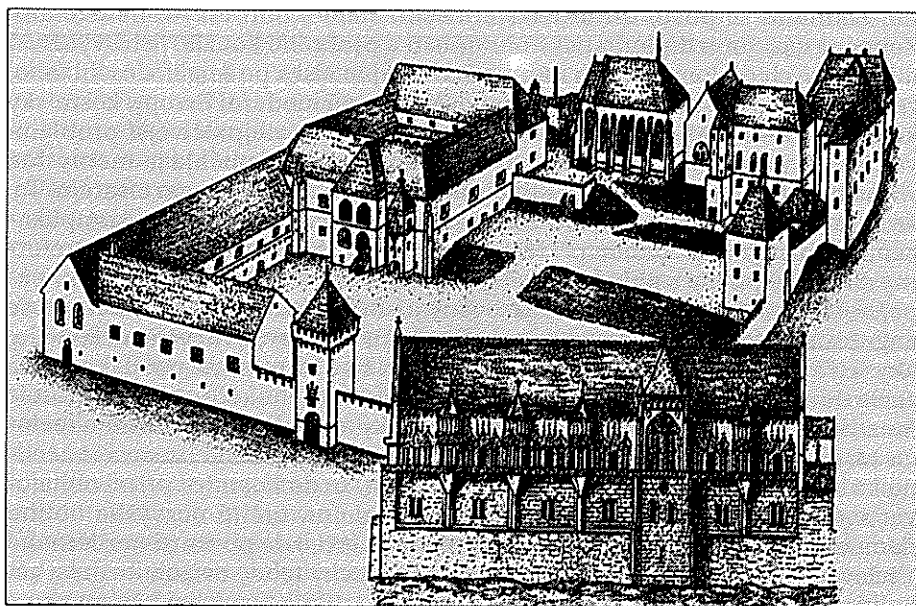
neobsazená a svěští administrátoři (gubernátoři), jimž byla dočasně svěřena, shromažďovali jejich důchody pro královskou pokladnu. V posledních letech své vlády se Zikmund k této metodě zvyšování příjmů vrátil, tentokrát proto, aby mohl financovat stavbu opevnění a vojenské přípravy proti Turkům na jižní hranici.

Církev, nebo přesně řečeno obnova jednoty latinské církve, byla dalším z významných Zikmundových zahraničněpolitických cílů, jenž úzce souvisel s jeho úsilím stát se vládcem Svaté říše římské, a dostat se tak na první místo mezi křesťanskými vládci. Již od doby, kdy se zhoršovalo duševní zdraví jeho bratra, českého a římskoněmeckého krále Václava, byl Zikmund považován za kandidáta na německý trůn a po smrti Václavova nástupu Ruprechta Falckého byl roku 1411 zvolen římsko-německým králem. Tato událost rovněž ovlivnila jeho postavení v Uhrách stejně jako uherské dějiny. Ale na druhé straně Uherské království, které leželo mimo římsko-německou říši a bylo mnohem mocnější než kterékoliv z německých knížectví, skýtalo Zikmundovi pevnou politickou, hospodářskou a vojenskou oporu, takže byl mnohem nezávislejší než většina předešlých římsko-německých králů a císařů. Ale císařský titul bylo možné k titulu „římského krále“ připojit teprve po korunovací papežem a dříve nežli mohl Zikmund podniknout nebezpečnou a nákladnou cestu do Říma, bylo třeba urovnat velké schizma v západní církvi, obnovit autoritu papežského stolce v Římě a vyřešit všeobecnou krizi křesťanské církve.

Od roku 1378 měla západokřesťanská církev dva papeže, jednoho v Avignonu (kde papežství „úpělo“ od roku 1309 v „zajetí“ francouzských králů) a druhého v Římě; kromě toho pisánský koncil v roce 1409 zvolil ještě papeže třetího. Zikmund se pustil do urovnávání schizmatu s obrovským nasazením. Zejména zásluhou diplomatické obratnosti a osobního kouzla, jichž využíval také na svých diplomatických návštěvách od Španělska po Anglii, dosáhl toho, že největší mezinárodní kongres středověké a raně moderní Evropy, kostnický koncil (1414–1418), vyřešil po dlouhých jednáních nejpálčivější problém: všichni tři papežové byli přinuceni odstoupit a nato proběhla jednomyslná volba nového papeže. Nyní se Zikmund mohl nechat korunovat císařem. To, že ke korunovací došlo teprve v roce 1433, bylo částečně zaviněno komplikacemi vyvolanými nezdarem při řešení druhé položky kostnické agendy: reformy církve, zejména s ohledem na její rostoucí posvětšťování a nadvládu papežské hierarchie, které byly kritizovány již několik desítek let. Zikmund se angažoval i v této věci, ale nedokázal přesvědčit konzervativní většinu koncilu, aby se vážně zabývala vnitřní obrodou církve. Ta vůči reformě naopak zaujala zcela odmítavé stanovisko a roku 1415 poslala českého reformního kazatele Jana Husa na hranici. V Čechách, kde myšlenky anglického reformního teologa 14. století Johna Wycliffa nalezly největší ohlas, vyvolala Husova mučednická smrt revoluční náladu. Navíc skutečnost, že do Kostnice přišel obhajovat své názory pod ochranou Zikmundova glejtu, určitě nezvýšila oblibu německého a uherského krále v Českém království, kde po smrti bezdětného Václava IV. zdědil trůn Zikmund v roce 1419. Čechy tehdy ovládli husité a ačkoliv se Zikmund, jenž odmítl jejich „pražské artikuly“, nechal během první křížové výpravy proti husitům v roce 1420 korunovat českým králem, musel

ještě po více než deseti letech svádět většinou málo úspěšné boje s husitskými vpády zejména na Moravě a na severozápadním Slovensku. Teprve když on a církevní autority na basilejském koncilu – svolaném v roce 1431, aby znovu jednal, opět marně, o reformě církve – byli ochotni uzavřít kompromis s umírněným křídlem husitů, mohlo být jejich radikální část rozdracena.

Husité podnikli několik pustošivých nájezdů do severně položené Horní země (Bratislava, 1428; Trnava, 1430; spišská župa, 1433), avšak ideový vliv husitství lze vysledovat zejména na jihu ve vesnicích a městech s právem trhu sremské stolice, kde v letech 1436 a 1437 papežský inkvizitor Giacomo della Marca upálil mnoho kacířů a kde husitští kazatelé pořídili první maďarské překlady některých pasáží Bible (dochovaly se v neúplných verzích). Nezdá se však pravděpodobné, že by husité přímo ovlivnili, jak se dříve tvrdilo, první velké selské povstání v Uhrách. Jeho obecnou příčinou bylo promítnutí Zikmundových finančních problémů do požadavků pozemkové šlechty vůči jejich nájemcům. Ačkoliv pravidelné každoroční příjmy koruny obnášely přinejmenším vysokou sumu 300 000 zlatých (a dost možná mnohem více), stávala se politika čím dál nákladnější záležitostí, zejména v případě panovníka se značnými zahraničněpolitickými ambicemi, jenž musel vydržovat nákladný dvůr hodný jeho postavení a početné branné síly. Vedle vymáhání nepřímých daní, zejména od církve, a zastavování královských statků (nejznámějším příkladem se stalo roku 1412 zastavení 13 německých měst a Staré Lubovni ve spišské stolici, která byla od Polska získána zpět teprve v roce 1772) se Zikmund rovněž uchýlil ke staré praxi kažení mince.

Rekonstrukce budínského Zikmundova královského paláce

Povstání v letech 1437–1438 zahájili uherští rolníci, městská chudina, drobná šlechta a rumunští kolonisté v Semihradsku poté, co biskup György Lépes požadoval platbu církevních desátků v nových mincích, a to včetně nedoplatků za poslední tři roky, a zároveň odmítal přijímat staré mince. Platit měli také drobná šlechta a rumunští kolonisté, doposud od desátku osvobození, navíc byli poddaní rolníci stále více omezováni svobodně se stěhovat. Povstání rychle zachvátilo většinu sedmihradských stolic a rozšířilo se i do severního Potisi. Vzbouřenecké oddíly vedené zchudlým šlechticem Antalem Budaíem Nagym zvítězily nad vojsky sedmihradského vojevody László Csákyho a nakonec si dohodou v Kolozsmonostoru (6. 7. 1437) vymohly významné ústupky: „společensví obyvatel království“ (*universitas regnicolarum*), jak se nechali titulovat, bylo příslíbno snížení desátků, právo se stěhovat a zrušení *nony*, devátku odváděného vrchnosti; dodržování podmínek dohody měla kontrolovat každoroční shromáždění rolníků a provinivší se pozemkoví šlechtici měli být potrestáni.

Smlouva slibovala stavovská práva i pro dosud nepriviligované. Avšak již v září 1437 uzavřeli uherští šlechtici, „saští“ (němečtí) měšťané a svobodní síkulští strážci (společenské skupiny, jež budou od 16. století platit za etablované sedmihradské politické stavy neboli *nationes*) kápolnskou unii, dohodu o vzájemné pomoci v boji proti rolníkům. O měsíc později tato koalice vnutila sedlákům méně příznivou dohodu, která byla poslána k posouzení Zikmundovi, jenž dříve opakovaně potvrdil právo poddaných se stěhovat. Když v prosinci 1437 pronikly do Sedmihradska zprávy o králově smrti, zahájila šlechta protiofenzivu, již odzbrojení a vleklými jednáními unavení rolníci snadno podlehli. Město Kluž, které stálo na straně vzbouřenců, padlo koncem ledna 1438 a bylo potrestáno dočasnou ztrátou svých privilegií. 2. února 1438 byly kápolnské podmínky stvrzeny v tordské unii, která pak po několika století představovala rámec sedmihradské stavovské ústavy.

První třetinu dlouhé Zikmundovy vlády poznamenaly boje s magnátskou opozicí a poslední zas husitské bouře. Třetí velký problém, osmanská hrozba, se držel stejného rytmu: tlak na jihouherskou hranici poklesl po porážce sultána Bayezida I. v roce 1402 od pověstného Tímúra-Lenka (Tamerlana), nového dobyvatele, vynořivšího se náhle ze Střední Asie, která osmanskou říši uvrhla do dočasné krize trvajcí až do dvacátých let, kdy Murad II. (1421–1451) byl schopen zahájit novou expanzi. V tomto mezidobí Zikmund nejenom upevnil svou moc v Uhrách, postavil ji na nových základech a stal se panovníkem evropského formátu. Rovněž se pokoušel posílit své pozice na Balkáně, když jeho úsilí směřovalo především k vytvoření pásma nárazníkových států, tvořeného z Bosny, Srbska a Valašska a na první pohled představovalo návrat k mocenské politice Ludvíka I. Ale na rozdíl od svého předchůdce, jehož zajímaly toliko sláva a kořist, vyžadoval Zikmund od těchto států věrné spojenectví a oběti. Nechtěl to zadarmo: jejich vládce se pokoušel získat dary, odměnami i poctami. Po porážce Osmanů u Ankary v roce 1402 se srbský „despota“ Štěpán Lazarević, jenž přijal Zikmundovu svrchovanost, stal členem Řádu draka a jedním z největších pozemkových magnátů v Uhrách. Díky jeho spojenectví s ním byly jižní stolice sousedící se Srbskem až do jeho smrti v roce 1427

chráněny před tureckými nájezdy. Podobně tomu bylo i v případě Valašska, jenom s tím rozdílem, že Zikmundův věrný vazal kníže Mircea zemřel již roku 1418 a v důsledku vrtkavého štěstí během následných bojů prouherské a proosmanské frakce v zemi zažilo Sedmihradsko již ve dvacátých letech několik tureckých nájezdů. Ještě pomíjivější byl Zikmundův úspěch v Bosně, kde „velký vojvoda“ Hrvoja vypověděl věrnost vynucenou pěti taženými a četnými výsady již v roce 1413.

Je velkou Zikmundovou zásluhou, že jakmile se začal rozpadat systém nárazníkových států, položil základy alternativního obranného systému. V některých oblastech posunul přímou uherskou vládu hluboko na jih – například až k Jajce v Bosně, v jejíž jižní části se Osmané uchytili již ve třicátých letech. Současně svěřil nejprve temešskému išpánovi Scolarimu a později dubrovnickým bratrům Tallóciům, kteří svou kariéru zahájili rovněž jako finanční experti a nyní spravovali chorvatský, slavonský a severinský banát, velitelské pravomoci a významné zdroje na výstavbu či modernizaci pevností. Měli též na starosti organizaci a vydržování jízdních oddílů (které se převážně skládaly z uprchlých jihoslovanských šlechticů a jejich poddaných) k odvrácení tureckých útoků. Ale Zikmundův poslední osobní střet s Turky skončil stejně jako onen první dosti neslavně. V roce 1428 po neúspěšném pokusu zmocnit se na základě již dříve uzavřené dohody s Lazarevičem pevnosti Golubač, kterou Turkům její kapitán vydal po despotově smrti, unikl Zikmund tureckému zajetí opět jen o vlásek. Nicméně jeho dílo bylo obdivuhodné: v poslední třetině

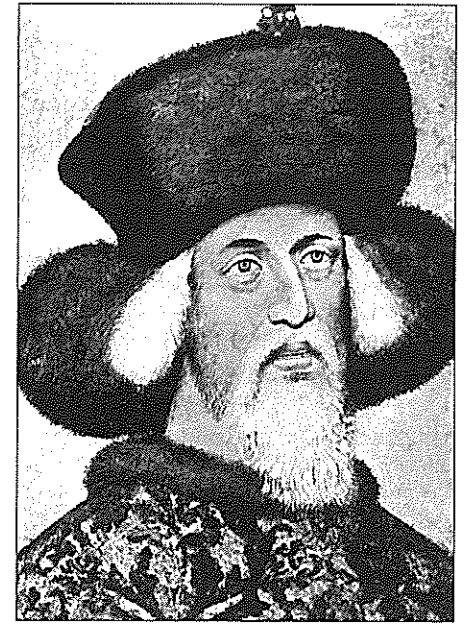

Jižní uherská hranice v 15. století

své vlády vybudoval obranný systém – dvě linie pohraničních pevností, rozkládající se od dolního toku Dunaje až k Jaderskému moři, a doplněné jízdními oddíly, které za příznivých okolností mohly dokonce přejít do ofenzivy –, jenž pak chránil Uherské království bezmála sto let a stal se vzorem pro pohraniční válku i v desetiletích po jeho konečném zhroutilu.

Avšak ani tyto dlouhodobé zisky, stejně jako celkové úspěchy se u uherské elity nesetkaly s uznáním. Protože byl mírumilovný a uhlazený, mohl se Zikmund sotva stát oblíbencem bojovné a drsné uherské šlechty. Jeho kruté nezdar v bojích proti Osmanům budily u ní opovržení, jeho stále prozápadnější politická orientace (a s ní související dlouhá údobí nepřítomnosti v zemi) nedůtklivost a jeho priority – například schizma – nepochopení. Přesto silou své osobnosti dokázal, po nelehkých počátcích, svázat aristokracii s korunou a potlačit stavovské aspirace nobility. Teprve jeho smrt smetla hlavní překážku vytvoření státního zřízení, založeného na dominantní roli stavů na politické rozhodování.

Jako všude jinde byly „stavy“ skupinami držitelů značného majetku (*possessionati*) s identickým statutem a právním postavením, nebo jinými slovy „skutečnými“ obyvateli království (*regnicolae*). Vedle nobility k nim ještě patřily církevní korporace, svobodná města a sedmihradské saské komunity, ale v Uhrách, podobně jako v Polsku a na rozdíl od většiny západoevropských zemí, jim jednoznačně dominovala šlechta, což odpovídá skutečnosti, že v polovině 15. století dvě třetiny pozemkového majetku v království vlastnila šlechta a zejména její vyšší vrstva – aristokracie (velmožové, baroni, magnáti). Ve skutečnosti se představa stavů téměř překrývala s představou nobility. Již jsme viděli, že počátky stavovské politiky včetně jejího charakteristického rámce, shromáždění národa neboli sněmu (*generalis congregatio*), na němž „obyvatelé“ mohli vystupovat osobně (jako tomu bylo v případě šlechticů), nebo byli zastupováni stavy, spadají již do 13. století. Ovšem tato tradice byla přerušena za Anjouovců a za Zikmunda a oněch několik sněmů, které tito panovníci svolali, sehrálo pomocnou roli slavnostních kulís při vyhlášení rozhodnutí učiněných králem a jeho radou. Tato situace se po Zikmundově smrti dramaticky změnila. Než roku 1458 na trůn usedl další vládce jeho formátu, Matyáš I., scházal se sněm téměř každoročně a zaměřoval se více na zákonodárnou

Portrét uherského a českého krále, římského císaře Zikmunda Lucemburského, prvního tvůrce podunajské monarchie

činnost než na pouhé schvalování. Během dvou let šlechta zcela zablokovala Zikmundovy reformy a nastolila vládu stavů, která byla u moci dvě desetiletí a položila tak základy budoucího stavovského státu.

Protože Zikmund nezanechal mužského dědice, podle podmínek smlouvy z roku 1402 s rakouským vévodou Albrechtem IV. Habsburským měl po něm na trůn nastoupit Albrechtův syn, vévoda Albrecht V., jenž se zároveň stal také jeho zetěm. Albrecht byl skutečně zvolen a korunován stavy, čímž unikl závislosti na „dvorské straně“, ale musel splnit zcela zásadní podmínky: skoncovat s vlivem cizinců a se zdaněním církve, zrušit veškeré „novoty a protivné zvyklosti“ zavedené Zikmundem a předkládat všechny důležité politické problémy a rozhodnutí prelátům a baronům. V následujícím roce za královny nepřítomnosti zvýšili Zikmundovi věrní baroni svůj vliv u dvora takovou měrou, že stavy Albrechta ihned po jeho návratu přinutily svolat sněm a „obnovit starobylé obyčeje království“ – ve skutečnosti přenechat konečné rozhodování o všech politických otázkách jim. Kromě toho zdárně pokračovala destrukce systému královských hradů vybudovaného za Karla Roberta: v době Albrechtovy smrti zůstalo v majetku koruny pouhých 35 hradů. Aby toho nebylo málo, zničil Murad II. poslední zbytky jižního nárazníkového pásma, když přepadl državy Jiřího Brankoviče, který od roku 1439 vládl v Srbsku po Lazarevičovi. Navíc Albrecht, jenž ve snaze pomoci svému tísněnému spojenci povolal šlechtickou hotovost, zemřel ve vojenském táboře na úplavici. Od té doby osmanská říše bezprostředně ohrožovala územní celistvost Uher: již v roce 1440 se sultán pokusil dobýt Bělehrad, základ jižního obranného systému, tentokrát byl však jeho útok ještě odražen.

Zikmundova dcera a dědička královna Alžběta

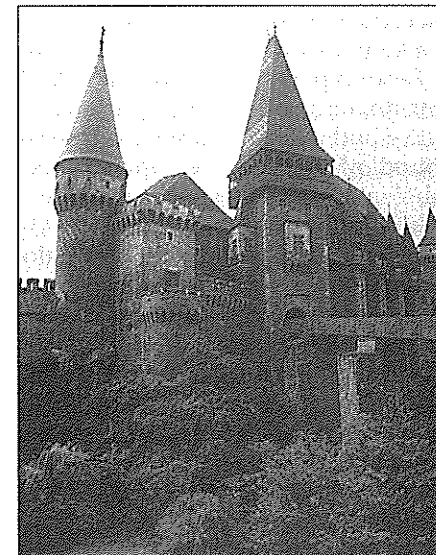
Albrechtova náhlá smrt uvrhla Uhry do nástupnické krize a spor mezi habsburskou neboli dvorskou a „národní“ stranou – ve skutečnosti župní šlechtou – brzy vyústil do občanské války. Dvorskou stranu vedl hrabě Oldřich Celjský, podporovaný ovdovělou Zikmundovou dcerou, královnou Alžbětou, která několik měsíců po Albrechtově smrti porodila syna a chtěla mu zajistit trůn. V květnu 1440 byl Ladislav V., řečený „Pohrobek“ skutečně korunován svatoštěpánskou korunou, ale to odmítla uznat „národní“ strana, vedená Zikmundovými „vojenskými barony“, mj. Rozgonyii a Tallóci. Nabídla trůn mladému polskému králi Vladislavu III. (maďarsky Ulászló I.), od něhož očekávala, že bude schopen vést ofenzivní způsob boje proti osmanské hrozbě. Když mladý polský král podepsal volební slib a složil pří-

sahu, že bude dodržovat „pradávná privilegia“ země (tj. šlechty), byl korunován i on. Tento krok měl obrovský symbolický význam. Tvrzení, že korunovace a královská moc závisí více na vůli obyvatel království než na zásadách dynastické dědičnosti a insigniích, bylo jasnou deklarací převahy stavů nad korunou a nevyřčeným zpochybněním dědičného principu královské moci.

Ladislava podporovali jeho příbuzný a poručník štýrský vévoda Fridrich, jenž se brzy stal římskoněmeckým králem a císařem, a nejbohatší baroni, dále úspěšný český vojevůdce a stoupenec Habsburků Jan Jiskra z Brandýsa, jenž využíval husitskou strategii natolik úspěšně, že na území Horních Uher (Slovenska) uzurpoval a dlouhá léta držel rozsáhlé a bohaté oblasti, nejprve jménem Ladislava, potom pro sebe. Avšak Vladislav upevnil vládu nad zbytkem země, do značné míry zásluhou dvou osobností, které uherské scéně dominovaly dalších 15 let: Miklóse Újlakiho, jednoho z nejvlivnějších baronů „národní“ strany, a Jánoše Hunyadiho, jenž díky pacifikaci východní části království v roce 1441 se rychle vyšvihl do popředí.

Hunyadi pocházel z rumunské šlechtické rodiny z Valašska a byl ještě malým dítětem, když jeho otec Vojk v Uhrách získal svůj první statek, hrad Hunyadvár (Vajdahunyad, Hunedoara). Byl vychován na dvorech různých magnátů, strávil dva roky ve službách milánského vévody, potom se stal Zikmundovým rytířem a v roce 1439 severinským bánem. Odměnou za jeho služby ho Vladislav (spolu s Újlakim) jmenoval sedmihradským vojvodou, išpánem několika žup, správcem solného monopolu, na starost dostal i Bělehrad a celou jižní obrannou linii. Koncem života mu patřilo 25 hradů, 30 měst a tisíc vesnic. Újlaki a Hunyadi, jejichž přátelství se při výkonu společného úřadu kupodivu nezkalilo, získali svrchovanou moc nad Uhrami na východ od Dunaje. V následujících letech se Hunyadiho „provincie“ východně od Tisy stala oázou míru uprostřed bojů zuřících po celé zemi a bezpečnou základnou pro jeho výpravy proti Osmanům, jimiž se proslavil po celé tehdejší Evropě.

Již v roce 1441 Hunyadi vpadl na srbské území a rozdrtil oddíly smederevského beje, roku 1442 zničil obrovskou tureckou armádu drancující v jižním Sedmihradsku a v bitvě u řeky Jálomița ve východním Valašsku zvítězil nad oddíly rumelijského beglerbeje a vrchního velitele osmanských sil v Evropě. Tyto hrdinské činy Hunyadiho, jenž jako první po několik desetiletí podnikal

Hrad Hunyadvár (Vajdahunyad, dnešní Hunedoara) v Sedmihradsku byl rodištěm pozdějšího gubernátora a hrdiny protitureckých bojů

úspěšné ofenzivy proti Turkům, ověnčily charizmatem v očích uherské nobility a zajistily mu, že ho papežský stolec jmenoval vůdcem další mezinárodní křížácké výpravy proti Turkům. Té se dožadoval zoufalý byzantský císař Jan VIII., jenž dokonce přistoupil na obnovení jednoty západní a východní křesťanské církve pod vedením Říma. Do Uher byl vyslán kardinál Giuliano Cesarini, aby dohodl příměří mezi stoupenci „obou Ladislavů“, a jakmile se tak stalo, byly zahájeny rozsáhlé vojenské operace.

Za „dlouhého tažení“ v zimě 1443–1444 obrovská uherská armáda vedená Hunyadi a králem Vladislavem dorazila až k Sofii. Třebaže nedobyla zpět žádné území, vrátila se po několika bitvách neporažena, což silně zapůsobilo na obou stranách. Křesťanská koalice se začala připravovat na křížáckou výpravu, která měla osvobodit celý Balkán, zatímco sultán zoufale usiloval o mír. V následujících mírových rozhovorech Murad II. slíbil vyklidit Srbsko a zaplatit výpalné, přičemž Branković měl předat Hunyadimu několik měst a panství za jeho podporu a úlohu při uzavírání této smlouvy. Avšak Cesarini nemohl připustit, aby byla zahozena záminka ke křížácké výpravě. Přesvědčil krále i Hunyadiho, že dohody uzavřené s nevěřícími se nemusejí dodržovat. Zprávy o míru ale způsobily, že se část slíbených posil, zejména ze západní Evropy, nepřipojila k obnovenému tažení zahájenému krátce nato, a tak v bitvě u Varny na černomořském pobřeží 10. listopadu 1444 zasadila mnohem silnější osmanská vojska uhersko-polské armádě ještě drtivější porážku než byla ta u Nikopole před půlstoletím – čítala 20 000 mužů oproti prý až pětinasobné turecké přesile. Král, papežský legát a několik uherských baronů byli mezi padlými, Hunyadi jen tak tak unikl.

Debakl u Varny nejenom ukázal marnost křížáckých projektů a oslabil další odhodlání balkánských národů vzdorovat Osmanům, ale rovněž zkomplikoval situaci v Uhrách tak důkladně, že podobné zmatky a feudální anarchii země nepamatovala od dob oligarchické vzpoury kolem roku 1300. Obě soupeřící strany ihned obnovily boj, Fridrich III. obsadil pevnosti podél západní hranice a dala se rovněž očekávat turecká odvěta za porušení mírových podmínek. Za těchto poměrů dospěli účastníci sněmu v roce 1445 k rychlému kompromisu: byla zvolena rada sedmi „hejtmanů“ převážně z Vladislavových stoupců a Ladislavův nárok byl uznán pod podmínkou, že Fridrich vydá jeho i svatoštěpánskou korunu. Protože se tak nestalo, byla politická stabilita zajištěna ojedinělým řešením. Ústřední moc byla oficiálně obnovena vytvořením úřadu zemského správce (gubernátora), jenž měl zemi spravovat až do Ladislavovy plnoletosti. Tímto zemským správcem se nestal nikdo jiný než Hunyadi.

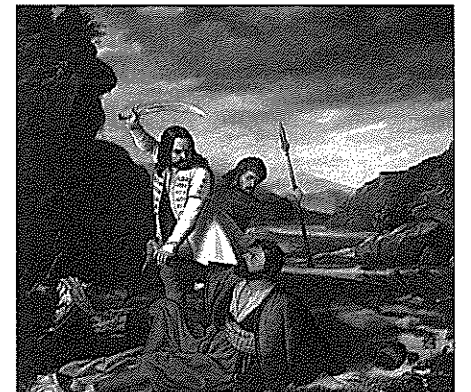
Hunyadiho správcovství (1446–1452) znamenalo dovršení stavovského státu. Bylo ujednáno, že sněmy budou svolávány každoročně; kromě vyšší šlechty se jich mohli účastnit i preláti, zástupci významných žup a svobodných měst, navíc si šlechta podržela právo účastnit se jich osobně (a při mnoha důležitých příležitostech jako třeba při volbě Hunyadiho za zemského správce v roce 1446 a jeho syna Matyáše za krále v roce 1458 tak činila). Avšak spousta šlechticů byla vazaly magnátů a jejich hlasy nezřídka podporovaly politiku jednotlivých magnátských frakcí; v každém případě si sotva mohli dovolit setrvat na sněmech příliš dlouho, a tak je často opouštěli dříve, než něco přes 40 baro-

nů a vysokých duchovních hodnostářů učinilo důležitá rozhodnutí. Města si brzy uvědomila, že za situace, kdy na sněmech jsou baroni a šlechta ve většině, jejich hlasy příliš neznamenají.

I v oblastech, kde zemský správce a stavy byly nominálně svrchovanými vládci, byl Hunyadiho prerogativ (výsadní právo) omezen na poli jurisdikce, donací statků a nakládání s důchody. Kromě toho se Hunyadi po celou dobu svého správcovství snažil, vcelku neúspěšně, obnovit jednotu země. V roce 1447 byly uznány Friedrichovy územní zisky v západních Uhrách a Hunyadi se musel rovněž smířit s vládou Celjských ve Slavonsku. Úspěšné nebyly ani jeho boje v Horní zemi proti Janu Jiskrovi, jenž zůstal pevně oddán Ladislavovi V. a nadále se tituloval „generální kapitán“. Nejinak tomu bylo v bojích proti Osmanům: tažení, které mělo odčinit porážku u Varny, skončilo druhou katastrofou na Kosově poli v roce 1448.

Navzdory této sérii neúspěchů zůstala Hunyadiho autorita mezi šlechtou, jež ho podporovala od samého počátku, neotřesená a jeho postavení se ještě upevnilo po uzavření spolku se starým přítelem Újlakim a palatinem Lászlem Garaiem, vůdcem habsburské strany. Následkem toho uznal dokonce Fridrich III. jeho správcovství, které skončilo v roce 1452, kdy se rakouské stavy vzbouřily proti Fridrichovi (jenž prodléval v Římě, kde se nechal korunovat císařem). Jedním z jejich požadavků bylo propuštění jeho svěřence Ladislava, jenž byl na uherském sněmu v lednu 1453 potvrzen právoplatným dědicem uherského trůnu – aniž přišla řeč na novou volbu či korunovaci. Poprvé od Albrechtovy smrti měla země korunovanou hlavu, kterou všechny frakce uznaly za legitimní. V zájmu usmíření byla vyhlášena amnestie pro všechny, kdo bojovali na straně Vladislava proti Ladislavovi, a bylo obětováno několik ze stále ještě právně existujících královských statků. Obnovena byla královská vláda s kanceláři a soudy; Újlaki spojil svoje síly s Garaiem a Oldřichem Celjským, aby obnovil autoritu královského dvora; nový tajný kancléř János Vitéz, dosud horlivý stoupenec „národní“ strany a vychovatel Hunyadiho mladšího syna Matyáše, nyní zasvětil své mimořádné nadání a erudici témuž úkolu. Za rezignací na úřad zemského správce byl Hunyadi bohatě odškodněn: dostal do správy královské důchody, byl jmenován generálním kapitánem Uher a dědičným hrabětem z Beszterce (první udělení hraběcího titulu v Uhrách) a nadále se podílel na vládě v zemi. Přesto se za daných okolností dostával do stále větší izolace a jeho mocenské ambice se nyní jeví jako poněkud nelegitimní.

Byl však jedinou osobností, od níž se dalo očekávat, že bude schopna úspěšně čelit Turkům, a to zejména poté, co v roce 1453 padla do jejich rukou

Jan Hunyadi na tažení proti Turkům se s nimi střetl na Kosově poli roku 1448; romantický obraz z 19. stol.

Konstantinopol, což znamenalo definitivní konec tisícileté byzantské říše. Již brzy se potvrdilo, že sultán Mehmed II. zamýšlí převzít veškeré dědictví byzantské říše: ve dvou taženích v roce 1454 a 1455 dobyl téměř celé Srbsko a roku 1456 v čele hrozivé stotisícové armády vyrazil proti Bělehradu, klíčové pevnosti jihouherského obranného systému. Panika vyvolaná pádem Konstantinopole vedla k poněkud neúčinným protiopatřením v Uhrách i v zahraničí. Sněm vyhlásil všeobecnou šlechtickou insurrekci, obnovil některé ze Zikmundových vojenských reforem a rozhodl vybírat speciální daně, podobně jako německé říšské sněmy z let 1454–1455; to vše přineslo relativně malý užitek. Evropské křesťanství vládců nereagovalo na papežovo volání po křížové výpravě a masové shromáždění v létě 1456 u Vídně horlivými františkánskými kazateli nikdy proti nevěřícím nevyrazily. Když Mehmedova skvěle vycvičená a dobře vyzbrojená armáda zahájila počátkem července 1456 obléhání Bělehradu, mohli jeho obránci očekávat pomoc pouze od vojáků mobilizovaných Hunyadim na jeho vlastních statcích, od jeho družiny a od dobrovolníků z řad prostých lidí z jižních Uher, vyburcovanými plamennými kázáními Jana Kapistrána (Giovanni da Capestrano), italského františkána. Svým celkovým součtem se všechny tyto síly rovnaly sotva polovině sil obléhatelů, přesto však 22. července v rozhodující bitvě zasadily Osmanům tak krutou porážku, že se sultán rozhodl pro ústup. Příležitost k protiofenzívě byla zmeškána; ovšem třeba

Smrt krále Ladislava v Praze (u jeho úmrtního lože stojí Jiří z Poděbrad); reprodukce obrazu Stanislava Hudečka

přiznat, že jak Varna, tak Kosovo pole ukázaly její ošemetnost. Hunyadiho úkolem bylo zajistit jižní obranný systém, nejdůležitější Zikmundův odkaz: v následujících 65 letech se žádný turecký pokus podobných rozměrů neopakoval. Papež vyhlásil den, kdy se mu donesly zprávy o uherském triumfu, za křesťanský svátek. Ačkoliv Hunyadi padl za obětí moru, jenž po vítězství vypukl v táboře, jeho charisma a paměť o jeho hrdinných skutcích záhy přerostly do mýtu, jenž urovnal jeho synovi cestu na trůn.

Tato cesta nebyla bez úskalí: prozatím Hunyadiho smrt signalizovala jeho odpůrcům vhodný okamžik k oslabení jeho strany a rozpoutala další kolo občanských bojů. Celjský byl jmenován generálním kapitánem a vyzval Hunyadiho syny, aby vydali královské hrady a důchody. Ladislav Hunyadi, starší syn gubernátora a nový vůdce klanu, předstíral, že se jich vzdá, ale jeho lidé zavraždili Celjského, když vtáhl do Bělehradu. Většina z Hunyadiho stoupenců, odsuzujících tuto proradnost, se nyní postavila za krále, jenž otálel se jmenováním Ladislava generálním kapitánem a se zárukou jeho beztrestnosti; ve skutečnosti pouze čekal na vhodnou příležitost k odplatě. Ta se mu naskytl v březnu 1457, když oba Hunyadiové prodlévali v Budíně: byli zatčeni a Ladislav byl odsouzen válečným soudem k smrti a okamžitě popraven. Hunyadiho vdova a jeho švagr Mihály Szilágyi odpovíděli vzbouřkou, která Ladislava V. přiměla k útěku do Prahy, svého druhého královského sídla (byl totiž po otci a dědovi také králem českým), kam zavlkl svého mladého zajatce Matyáše Hunyadiho. Když král, kterému nebylo ještě ani osmnáct, v Praze nečekaně zemřel, museli si nejmocnější mužové dvorské strany přiznat, že jako oligarchové nemají šanci získat trůn ani vládu v zemi a že zde ani není žádný vhodný zahraniční kandidát, jenž by pokořil mocný hunyadiovský klan a ubránil zemi před Osmany. Proto byli nuceni uzavřít kompromis se Szilágyii, aby si podrželi svůj vliv, a uherským králem zvolit jediného vhodného kandidáta, Matyáše Korvína.

Král Matyáš Korvín a renesance v Uhrách

Matyášovi, jenž se narodil roku 1443 (nebo 1440), se dostalo knížecího vzdělání. Jeho učitelé, jako například János Vitéz, ho zasvětili nejenom do literatury a jazyků, ale i do základů nového humanistického učení. Po boku svého otce se obeznámil s uměním vládnout, s diplomacií a válečnictvím a měl rovněž k dispozici značnou prestiž a hospodářské, politické a vojenské zdroje hunyadiovské strany. Jestliže faktické mezivlády z let 1444–1452 a následná patetická vláda Ladislava V. ve stínu osmanské hrozby dávaly všanc integritu Uherského království, zvolení syna hrdiny od Bělehradu za krále šlechtou shromážděnou 24. ledna 1458 na zamrzlém Dunaji u Pešti mělo toto nebezpečí zažehnat.

Mladý panovník – propuštěný svým českým protějškem Jiřím z Poděbrad, jehož české stavy již v roce 1452 zvolily zemským správcem a ve stejném roce jako Matyáše i za českého krále, za výkupné a slib, že se ožení s jeho dcerou Kateřinou – se pustil s překvapivou vervou do obnovování pořádku a ústřední moci. Rozřál svazky s rodinou, odmítl její kuratelu a spoléhal hlavně na rady Vitéze (jeho kancléř, jenž se brzy stane ostrihomským arcibiskupem), zmařil

Szilágyiho naděje, že bude hrát jako zemský správce podobnou roli jako kdysi jeho otec. Do čela ústředních soudů, královské komory a nového dvorského tribunálu zřízeného ke správě královských statků jmenoval místo baronů své zámožné šlechtické stoupence. Nižší a střední šlechtu rovněž zvýhodňovaly zákony přijaté na sněmu v červnu 1458. Nespokojení baroni, vedení Garaiem a Újlakim, začali vyjednávat s Fridrichem III. a zvolili ho králem, a tak císař na jaře 1459 napadl Uhry, aby prosadil svůj nárok; ve Stoličném Bělehradě se nechal dokonce korunovat za uherského krále. Matyáš však obratnými diplomatickými tahy rozdělil nepřátelský tábor a brzy byl Fridrich definitivně poražen. Vleklá mírová jednání byla zakončena až kompromisní smlouvou z roku 1463, kdy za 80 000 zlatých císař vydal svatoštěpánskou korunu Matyášovi, jehož adoptoval za svého syna; císař si mohl ponechat titul uherského krále a on nebo jeho nástupci byli oprávněni zdědit trůn, kdyby Matyáš zemřel bez dědiců. Tato smlouva se stala základem pozdějšího habsburského nástupnictví v Uhrách. Ovšem vyhlídka, že by o 20 let mladší Matyáš svého „adoptivního otce“ nepřežil, se tehdy jevila poněkud nepravděpodobně. Prozatím však mladému uherskému králi umožnila, aby se nechal v roce 1464 korunovat, a po zbytek života ho zajistila před jakýmkoliv vážnějším ohrožením.

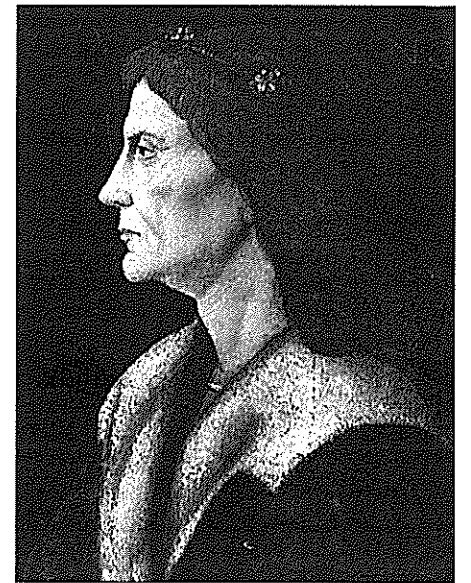
Korunovace byla rovněž první příležitostí k usmíření Matyáše s barony, jejichž většina se za něho nyní postavila. Nový král spoléhal na starou anjouovskou a zikmundovskou taktiku doplňování řad aristokracie novými tvářemi a několik málo rodů, které utvářely uherskou politiku v půlstolení po jeho smrti a později, jako Zápolští nebo Báthoryové, skutečně zahájilo svůj vzestup právě za jeho vlády. Nicméně polovina baronů jmenovaných Matyášem pocházela ze starých aristokratických rodin; navíc to byli oni, kdo své úřady drželi nejdéle. Na druhé straně se pouze několika nováčkům jmenovaným do úřadů – například pokladníku Jánosí Ernusztovi nebo vojevůdci Pálu Kinizsimu, kteří byli oba prostého původu – podařilo zařadit mezi magnáty, kteří se v tomto období začali konstituovat jako uzavřená dědičná vrstva. Magnáti neboli „rodilí baroni“ (třeba odlišit od „reálných“ baronů, tj. držitelů nejvýznamnějších úřadů) byli mocní pozemkoví šlechtici, kteří byli zvaní na zasedání širší královské rady. Stojí rovněž za zmínku, že Matyáš vůči aristokracii zaujal nesmírně shovívavý postoj: navzdory vzpouře a spiknutí, na nichž se vážně podíleli, nenechal žádného aristokrata popravit. Kromě toho – jednalo se o trvalý rys jeho strategie vůči politické elitě země – na počátku vlády si Matyáš zajistil podporu šlechty proti magnátům, později barony často poštvál proti nobilitě nebo jednu baronskou frakci proti druhé. Současně neúnavně zvětšoval vlastní moc a omezoval okruh těch, na jejichž podpoře byl závislý. To se mj. projevovalo nápadným omezením nových jmenování.

Matyášovi se často přisuzují zásluhy za úsilí o centralizaci zemské správy, dokonce se mluví, že položil základy absolutní monarchie. Je skutečně lákavé srovnávat ho s některými téměř současnými západními vládci, kteří po zmatcích minulých dob za pomoci centralizačních opatření konsolidovali své monarchie, jako byli ve Francii Ludvík XI. nebo v Anglii Jindřich VII. (jakkoliv zkradený a zjednodušený je tento příměr v případě těchto dvou monarchů). Je rovněž pravdou, že zejména v druhé polovině vlády se pro svůj nový styl

vládnutí založený na premise, že jako král má „absolutní moc“ a není „vázán zákonem“, stal u svých nejmocnějších poddaných velice neoblíbeným a vysloužil si u nich přívzvisko tyran. Je koenečně pravdou i skutečnost, že stavovské struktury, které v posledních dvou desetiletích před Matyášovým nástupem na trůn fungovaly tak dominantně, byly za jeho vlády poněkud odsunuty stranou; sněmy se scházely sice často, ale některé z jejich základních funkcí, například schvalování daní, často vykonávala královská rada (tj. pouze první dva stavy), zatímco při správě státu vzrostl význam „aparátu“, tj. byrokratických, justičních, fiskálních a vojenských orgánů nezávislých na stavovské kontrole.

Avšak charakter těchto institucí nasvědčuje tomu, že Matyášova centralizace byla umožněna spíše osobními schopnostmi a aspiracemi mimořádně nadaného vládce než specifickými uherskými poměry v 15. století. Především královská rada měla daleko k tomu, aby se stala skupinou úředníků zběhlých v právních i správních úkonech, a zůstala stejným feudálním tělesem, jakým se jevila po staletí. Také obě kanceláře byly stále pouhými pomocnými úřady k vydávání listin; v jejich případě Matyášova inovace spočívala hlavně v tom, že více spoléhal na menší neboli tajnou kancelář a opomíjel velkou, která byla víc kontrolována radou. Její vedení nechával často neobsazené, zatímco první obsazoval neurozenými osobami, které mu byly osobně zavázány a které mohl snáze vyměnit. Nejvíce pokročila profesionalizace v soudnictví. První významnou vrstvu světské inteligence v Uhrách vytvořili nižší šlechtici a muži z lidu, z nichž jen málokterí navštěvovali univerzity a zvykové a psané právo království si většinou osvojili při výkonu běžných záležitostí a k ústředním soudům se dostali po učešní době v místní správě nebo u nižších soudů. Na sklonku Matyášovy vlády byly podniknuty významné kroky ke standardizaci všech trestních zákoníků v zemi. Například jednotný zákoník z roku 1486 nejenom rozšířil pravomoc palatina a stoličných úřadů, ale ujasnil též procesní řád. Soudní reformy se zasloužily o posílení vědomí vlády práva a bezpečnosti vynucené právem; za osobní úsilí při potlačování korupce a vzpurných místních despotů se králi dostalo přívzviska „Matyáš Spravedlivý“. Stal se také oblíbeným hrdinou lidových historek, v nichž v přestrojení putuje mezi svými poddanými, aby odhaloval a trestal zlosyny.

Důležitější než všechny tyto změny byly Matyášovy fiskální a vojenské reformy, které sloužily jeho ctižádostivé zahraniční politice. V době Matyášova nástupu na trůn činily roční příjmy koruny dosti ubohých 250 000 zlatých, což

Matyáš I. Korvín; portrét ze 16. století

sotva stačilo na nejnútnejší výdaje na obranu země (nemluvě o ostatních výdajích). Aby zlepšil tuto situaci, zahájil Matyáš rozsáhlou reformu finanční správy. Během 33 let své vlády vybíral více než čtyřicetkrát „mimořádnou“ daň (zpravidla jeden zlatý *per porta*) a po upevnění moci tak činil čím dál efektivněji. Daňové úlevy (v případě monopolu na sůl, *lucrum camerae* a „třícátku“, třicetiprocentního cla, přejmenovaného na *vectigal coronae*, daň koruny) byly zrušeny v roce 1467, kdy finanční záležitosti přísně spravoval János Ernuszt, židovský kupec, jenž konvertoval ke křesťanství, a skvělý finanční expert (později správce královské pokladny a slavonský bán). Úředníci finanční správy byli dokonce ještě častěji než zaměstnanci soudů nadaní muži relativně nízkého – dokonce selského – původu, kteří za své posty vděčili Matyášovi, jenž proto od nich mohl očekávat bezmeznou oddanost. V důsledku těchto reforem Matyáš důchody koruny přinejmenším zdvojnásobil a v letech, kdy byla nepravdělná daň vybírána dvakrát, mohla celková suma po započítání příjmů z provincií, které dobyl v druhé polovině své vlády, dosáhnout až jednoho milionu zlatých.

V absolutním měřítku se jednalo o skutečně impozantní částku. Avšak namyšlená srovnání Matyášových fiskálních úspěchů s důchody západních států, například Francie či Anglie, uváděná ve starší historiografické literatuře, se opírají o údaje o těchto zemích, které pocházely z doby poněkud časnější, zatímco v druhé polovině 15. století se rovněž zdvojnásobily. Nejvýznamnější bylo, že daňové příjmy osmanské říše v roce 1475 obnášely 1 800 000 zlatých, což byl přinejmenším dvojnásobek, ale spíš trojnásobek důchodů uherských (a určitě mnohem více než kteréhokoliv tehdejšího evropského království). Teprve s přihlédnutím k této zarážející nerovnováze je pochopitelné, že téměř veškeré Matyášovy přebytky byly neprodleně vydávány na armádu. Jinými slovy, ačkoliv plnil státní pokladnu, zanechal ji na konci své vlády prázdnou – a to na nejvyšší míru zatížil uherské hospodářství. I když se rovněž Matyáš spoléhal na královská a baronská banderia, na *militia portalis* zavedenou Zikmundem a na šlechtickou hotovost, vydržoval zároveň žoldnéřskou armádu, jejíž jádro tvořili bývalí Jiskrovi husitští vojáci, které v roce 1462 zpacifikoval v Horní zemi (Slovensku). Multietnické „černé vojsko“ se skládalo z obrněné jízdy a pěchoty, z bojových vozů husitského typu a dělostřelectva, jež společně s banderií a lehkou jízdou dodanou župami a banáty mohly úspěšně využívat tradiční uherskou taktiku úderu a ústupu. Podle vojenské přehlídky konané roku 1487 ve Vídeňském Novém Městě Matyášův italský dvorní historik Antonio Bonfini odhadoval, že se králova stálá armáda sestává z 20 000 jezdců, 8000 pěšáků a 9000 válečných vozů – což byla na tehdejší evropské poměry impozantní síla. Kromě toho dalších 8000 vojáků umístěných v pevnostech střežilo skvěle organizovanou jižní obrannou linii.

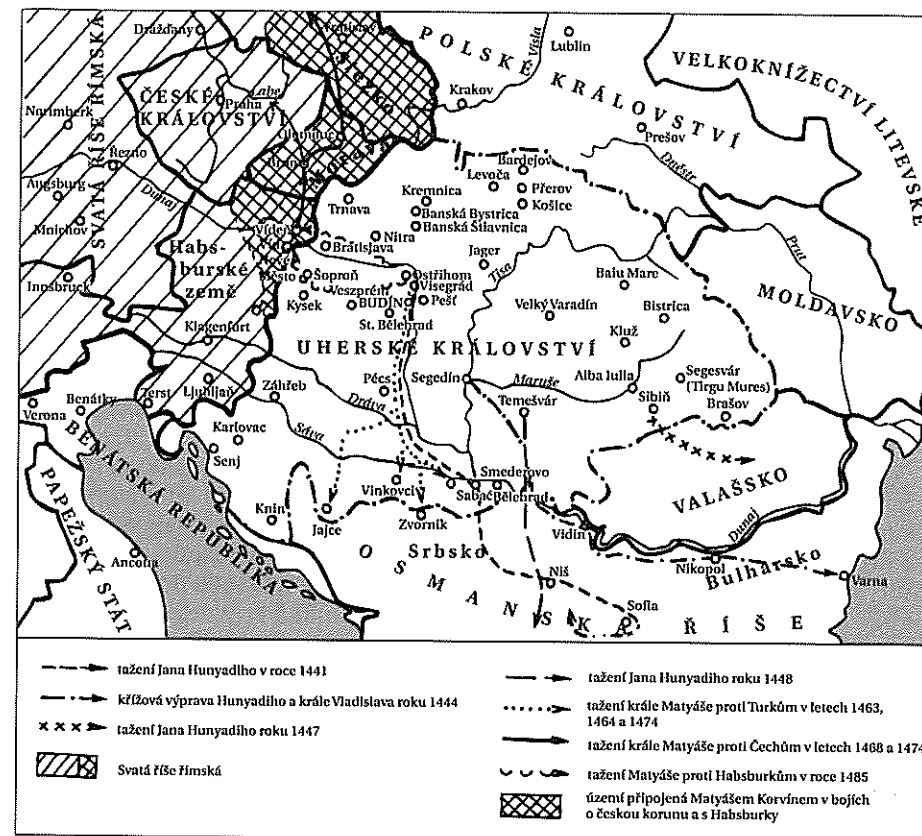
Tato hrozivá síla potřebovala ventil (tím spíše, když ani zvýšené důchody neumožňovaly pravidelné vyplácení žoldu a vojáci si museli vypomáhat často kořistěním), a tak Matyáš téměř bez přestávky válčil, buď na jihu, kde odvracel osmanskou hrozbu, nebo na severu a západě, aby prosadil svou hegemonii ve střední Evropě. Základním principem Matyášovy politiky vůči Turkům byla aktivní obrana, tj. nejenom pouhé odrážení útoků, ale i občasné přenesení bojů

na osmanské území, jež bylo provázeno strategickými zisky. Poté, co Mehmed II. v roce 1459 dobyl celé Srbsko, napadl roku 1463 také Bosnu. Matyáš neriskoval okamžitou protiofenzivou, která by mohla ohrozit i samotné Uhry. Uzavřel smlouvu o vzájemné pomoci s Benátkami, jimž byl osmanský postup rovněž trnem v oku, a vtrhl na Balkán, jakmile ho opustily hlavní sultánovy síly. Vyplenil západní Srbsko a koncem roku 1463 po vysilujícím obléhání dobyl Jajcu, nejdůležitější bosenský hrad. V Bosně zřídil tři uherské banáty, které byly ve skutečnosti rozděleny mezi Uhry a osmanskou říši. V příštím roce se Turkům nepodařilo dobýt zpět Jajcu a ta se pak stala pilířem „druhé obranné linie“ vedoucí od valašských hranic až k Jaderskému moři 100–150 kilometrů na jih od první linie, která střežila vlastní Uhry. Po valnou část zbývajících období Matyášovy vlády docházelo pouze k menším šarvátkám a příležitostným tureckým nájezdům, z nichž jeden v roce 1478 směřoval do Chorvatska a Slovinska a byl následujícího roku odražen bitvou u Kenyérmező, kde Turky porazil legendární vojevůdce Pál Kinizsi.

Tyto hrdinské činy mohly sotva zastřít skutečnost, že se vojenská rovnováha zřetelně vychylovala ve prospěch osmanské říše. Protože se od Matyáše především očekávalo, že po svém zvolení zastaví turecký postup, vyvolala tato situace určitou netrpělivost a zejména šlechta ho obviňovala z pasivity. Své kritiky Matyáš umlčel úspěšným tažením, během něhož v roce 1476 dobyl pevnost Sabač na dolním Dunaji. Ačkoliv tehdejší nástupnická krize v osmanské říši skýtala slibnou vyhlídku pro mohutnou ofenzivu na Balkáně, Matyáš se zaměřil na západní projekty, které se od let 1463–1464, kdy se stabilizovala situace na jižní hranici, staly těžištěm jeho zahraniční politiky.

Smlouvy z roku 1463 s Benátkami a s Fridrichem III. ukončily Matyášovu mezinárodní izolaci. V této nové situaci a brzy po smrti manželky Kateřiny v roce 1464 rozřal svazky s tchánem Jiřím z Poděbrad, od něhož se beztak v době svého dřívějšího konfliktu s císařem dočkal spíše rozpaků než přímé podpory. Nabídl se, že se postaví do čela křižáckého tažení proti husitskému králi, který byl roku 1466 papežem exkomunikován a prohlášen za uchvatitele trůnu. Protože by však jak pro Benátky, tak pro papeže bylo vítanější, kdyby vyrazil do boje proti Turkům, křižácká výprava se neuskutečnila a v březnu 1468 Matyáš pouze vyhlásil Čechám válku. Po zdoluhavých logistických přesunech, kdy se příliš nebojovalo a ještě méně vyjednávalo mezi diplomaty, ho česká katolická šlechta v květnu 1469 zvolila českým králem. Tento krok se ukázal jako unáhlený. Habsburkové, polští Jagellonci a němečtí kurfiřti žárlili na Matyášovy ambice ovládnout středoevropský prostor, a tak princ Vladislav, prvorozený syn polského krále Kazimíra IV., mohl přijmout českou korunu, která mu byla nabídnuta v souladu s přáním Jiřího z Poděbrad, jenž roku 1471 zemřel.

K neúspěchu v zahraničí se přidružily také domácí potíže. Již v roce 1467 Matyáš potlačil vzpuru sedmihradských stavů, kterou vyvolaly vysoké daně. Nyní se proti němu spikli jeho dřívější důvěrníci, Vítěz a jeho synovec, humanistický básník a peštský biskup Jan Pannonius z Čazmy – údajně kvůli tomu, že zanedbává osmanské nebezpečí a plýtvá uherskými silami ve zbytečných válkách na severu, ale ve skutečnosti proto, že se sami cítili odstrčení a hodlali využít nespokojenosti vyvolané Matyášovými nároky na „svévolnou vládu“.

Uherské království v době hunyadovské

Chtěli ho nahradit Kazimírem, nejmladším z jagellonských princů, ale když ten na podzim 1471 vtrhl přes Spiš do severních Uher, vrátil se Matyáš rychle z Moravy, oblehl Ostřihom a ukázal se mezi svými barony a šlechtou na sněmu – a rázem bylo po odboji.

Vzhledem ke vznikající rakousko-česko-polské koalici usiloval Matyáš od počátku sedmdesátých let o přijatelný mír, k němuž mu napomohly opakované vojenské chyby Vladislava a jeho otce. Ti v roce 1474 nevyužili jedinečné příležitosti ke zmaření ambicí uherského krále, obklíčeného ve slezské Vratislavi (Wrocław) mnohem početnějšími silami. Matyáše zachránilo, že jeho nepřátelé špatně odhadli rovnováhu sil a že jeho vojevůdci odřízli zásobovací trasy polské a české armády. Podle následného vratislavského příměří, potvrzeného v roce 1478 olomouckým mírem, získal Matyáš Moravu, Lužici a Slezsko (hospodářsky nejvyspělejší oblast střední Evropy), zatímco Vladislav si podržel jenom vlastní Čechy. Oběma měl příslušet titul českého krále. Ačkoliv říšským kurfiřtem jmenoval Fridrich III. nejprve pouze Vladislava, později při-

slíbil totéž i Matyášovi a podnikl skutečně kroky k jeho přijetí mezi říšská knížata. Zdálo se, že smlouva z roku 1478 trvale urovnává středoevropské poměry.

Císařův slib o Matyášově kurfiřtské hodnosti byly již obsaženy v mírové smlouvě, uzavřené Fridrichem a Matyášem po krátké válce v roce 1478, z hlediska uherského krále pozoruhodně úspěšné. Kromě krátkého období uvolnění po roce 1464 byly totiž vztahy mezi oběma vládci napjaté. Stalo se tak jednak kvůli vzájemnému (zcela oprávněnému) podezírání z podněcování ke spiknutí a vzpourám, ale také kvůli tomu, že Fridrich Matyášovi nezaplatil, a zaplatit ani nemohl, částku stanovenou ve smlouvě z roku 1463, ani ho nepodpořil v jeho boji proti Turkům. V roce 1476 si Matyáš sňatkem s princeznou Beatricí, dcerou neapolského krále Ferdinanda I., zajistil nové vlivné spojení v Itálii, které mu mohli být nápomocni při realizaci jeho konečného cíle – císařské koruny. Kvůli tureckým nájezdům na území uherského státu se konflikt s císařem dlouho omezoval na diplomatické šarvátky; teprve v roce 1478 mu Matyáš vyhlásil válku a do roku 1487 jeho síly, daleko početnější než císařovy, obsadily většinu Štýrska a Dolních Rakous. Tehdy Matyáš přesídlil do Vídně, kterou okupoval v roce 1485, a přijal titul rakouského vévody. Třebaže němečtí kurfiřti, kteří se uherského krále obávali kvůli jeho vojenským úspěchům, zvolili římským králem (tj. dědicem císařského trůnu) Fridrichova syna arcivévodu Maxmiliána, na konci své vlády si Matyáš vedl jako skutečný císař.

Již tehdy se nová orientace Matyášovy zahraniční politiky stala předmětem sporů. Byl obviňován, že kvůli osobním ambicím na západě ignoruje tureckou hrozbu. Jiní ho zase hájili, že Turkům čelí prakticky sám, a proto se snažil vyvážit obrovskou územní a populační převahu osmanské říše spojením zdrojů střední Evropy, kde byl beztak patrný trend ke konfederativnímu uspořádání zastřešenému personálními uniemi.

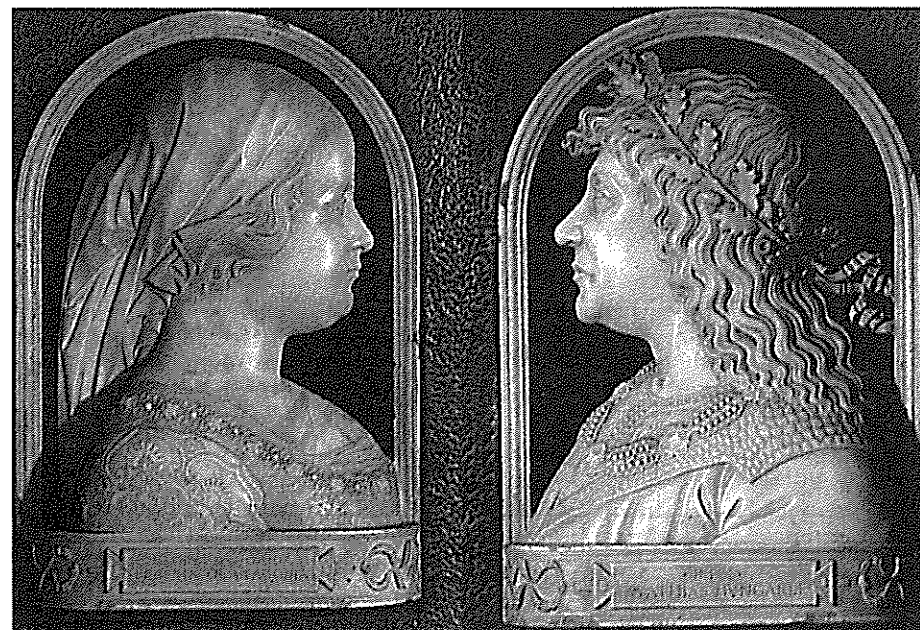
Matyáš si jasně uvědomoval, že mocenské poměry se výrazně změnily ve prospěch Turků a že v situaci, kdy neexistovaly spolehlivé záruky vojenské a finanční spolupráce křesťanských mocností, vybudované na mnohem širší bázi než dosud, je místo neúspěšných pokusů o ofenzivu nejlepší politikou mírová koexistence neboli „aktivní obrana“. Avšak středoevropská království spojená personálními uniemi si ve vnitřních záležitostech podržela samostatnost a sotva mohla být donucena k tomu, aby podnikla společnou politickou a vojenskou akci.

Ačkoliv Matyáš nepochybně usiloval o vytvoření bezpečného zázemí ve střední Evropě, při analýze jeho zahraniční politiky je třeba uvážit další, přinejmenším stejně důležité faktory: charakter jeho státu a postavení armády v něm. Výstavba jeho vojska byla diktována potřebami vnitřní konsolidace (později též udržení pořádku) a obrany proti Turkům. Jak ukázala jižní tažení z let 1463–1464 a 1475–1476, mohla tato ve své době nejsilnější evropská armáda proti osmanské říši podnikat pouze omezené akce popsané výše (obléhání Jajcy trvalo přes dva měsíce a skoro stejně dlouho byla dobývána Šabač, narychlo postavená před několika lety!). Jakmile tato armáda již existovala, musela být zaměstnána, a to nejlépe na západě, kde „válka živila válku“, a ne na zaostalém a zpusťšeném Balkáně, jenž nesliboval žádnou kořist, která by vyrovnala nedoplatky žoldu. Při analýze Matyášovy prozápadní orientace je třeba

uvážit jeho osobní vlastnosti. Tento archetypický zakladatel dynastie, nade vší pochybnost arogantní a mocichtivý, soptil, když byl etablovanými evropskými dynastiemi považován za povýšence. Válečné úspěchy mu měly vyvážit chybějící legitimitu.

Obdobně motivována byla také Matyášova štedrá podpora umění a věd, vedle armády další významná výdajová položka. Pro vnuka přistěhovavšího se rytíře ze zapadlého Valašska představovaly jeho vlastní erudice – hovořil několika jazyky a knihy nejenom sbíral, ale také četl – a téměř 100 000 zlatých, které věnoval na podporu umění, skvělou propagaci jeho vlastní osoby. Proto současní humanisté Matyáše řadili po bok tehdejších slavných mecenášů: milánského Gian Galeazza Marii Sforzy, urbinského Federica da Montefeltro, ba dokonce florentského Lorenza Medicejského.

Historie přijetí renesančního humanismu v Uhrách odráží nejednoznačnost celkového vývoje uherské kultury. Zatímco ve většině evropských zemí na sever od Alp se humanismus uchytil až na přelomu 15. a 16. století, dynastické, politické a ekonomické svazky mezi Itálií a Uhrami v anjouovské epoše se zasloužily o to, že se v Uhrách objevil mnohem dříve. Již za Zikmundovy vlády, ve dvacátých letech 15. století, pracovali pro Filippa Scolariho malíř Masolino a jeden z žáků architekta Brunelleschiho; počátky slavného kroužku literátů na biskupském dvoře Jánose Vítěze, „otce renesančního humanismu v Uhrách“, ve Velkém Varadině (Nagyvárad) sahají do čtyřicátých let téhož století.

Královna Beatrice Aragonská a král Matyáš na renesančním reliéfu z Lombardovy dílny, okolo roku 1485

Z této skupiny pocházel Vitezův synovec Jan Pannonius, jeden z nejvytříbenějších latinských lyriků tehdejší Evropy. Byla to právě tato skupina, složená převážně z prelátů, kteří získali vzdělání na některé z italských univerzit, jež lákala v období mezi šedesátými a osmdesátými lety 15. století k návštěvě Uher přední humanisty – například spisovatele a filosofa Galeotta Marzia, novoplatonika Francesca Bandiniho, jenž byl přítelem Marsilia Ficina, nebo německého astronoma Regiomontana.

Tyto rané náznaky však nebyly následovány celkovým kulturním rozkvětem, neboť se jednalo o dosti izolovanou iniciativu intelektuální elity v podmínkách relativní zaostalosti. Nesporným handicapem byl nedostatek domácích příležitostí k univerzitnímu vzdělání. Univerzitu založenou Zikmundem v Óbudě roku 1395 (a znovuzaloženou v roce 1410) brzy potkal osud její peštské předchůdkyně a ani univerzita založená z Vitezovy iniciativy v Bratislavě v roce 1467 (*Academia Istropolitana*) dlouho nepřezila svého zakladatele, jenž brzy po neúspěšném spiknutí z roku 1471 zemřel ve vězení (1472). Ke konci své vlády se Matyáš pokusil, ovšem marně, přeměnit dominikánskou kolej v Budíně na univerzitu. Většina z těch, kdo získali vzdělání ve vlasti, navštěvovali vesnické, městské nebo kapitulní školy, jejichž úroveň kolísala podle toho, zda jejich učitel studoval na zahraniční univerzitě či nikoli. Budoucí právníci si osvojovali základy zvykového práva na školách zřizovaných při „ověřovacích místech“ (*hiteleshely*). Za univerzitním vzděláním odcházela spousta šlechtických a ještě více neurozených mladíků do zahraničí: do Vídně a Krakova, kde měli uherští studenti vlastní koleje, nebo na některé z italských vysokých učení. Většina z nich se spokojila se studiem svobodných umění a nepouštěla se do studia práv, teologie či dokonce medicíny. Přesto se vraceli, hlavně ovšem z Itálie, se změněným pohledem na svět. Je příznačné, že se Jan Pannonius, jenž strávil řadu let na studiích ve Ferrare a Padově, již nikdy necítil dobře v domácích poměrech a trpce si stěžoval na jejich hrubost a barbarskost.

Stejně jako jeho strýc zemřel i Pannonius brzy po spiknutí z roku 1471, když zemřel rok nato na útěku před královými pochopy. Kdyby žil o deset let déle, mohl by být spokojen s poměry, které se výrazně změnily, přinejmenším v prostředí Matyášova dvora. Italští mistři jako Chimenti Camicia a sochaři z Dalmácie a Toskánska proměnili paláce v Budíně a Visegrádu v nádherné královské rezidence. Spolu se Zikmundem, dalším velkým patronem světské a církevní architektury, měl Matyáš největší zásluhu na tom, že se z Budína stalo důstojné královské sídlo a hlavní město. Kromě toho financoval gotické a renesanční stavby asi ve 110 lokalitách roztroušených po celé zemi. Prostřednictvím Uher se s renesanční architekturou seznámili také jejich severní sou-

Humanista, církevní hodnostář a neúspěšný spiklenec – Jan Pannonius

sedé; kaple postavená v Ostrihomi na počátku 16. století a pojmenovaná po Tamási Bakóczim, prelátovi prostého původu, jenž zahájil svůj mocenský vzestup za Matyáše, byla první renesanční kaplí severně od Alp.

Avšak Matyášův dvůr po celé Evropě proslavila především králova knihovna, tzv. *Bibliotheca Corviniana*, jedinečná kulturní památka oné doby. Její jméno se odvozuje od přízviska, jímž Matyáše jako první nazývali italští humanisté: Corvinus, údajně starověká římská rodina, bylo často spojováno s havranem (lat. *corvus*) na Hunyadiho erb, ale možná mělo původ v „*Corvino vico*“, vesnici Keve na dolním Dunaji, kterou Bonfini uvádí jako rodiště Matyášova otce. Knihovna vytvořená podle vzoru knihoven Vitéze a Pannonia obsahovala hodně přes 2000 svazků (několik stovek se jich dochovalo dodnes, roztroušených po celém světě) a počtem svazků ji předčila pouze papežská knihovna ve Vatikánu (počtem řeckých titulů však žádná). Rovněž její složení odpovídalo dobovým standardům: protože obsahovala celý známý soubor vědních oborů počínaje antickými a helénistickými autory, přes patristickou, byzantskou a scholastickou literaturu až po raná humanistická díla v bilingválních (řecko-latinských) verzích, nabízela výborné pracovní podmínky humanistickým učencům, kteří navštívili Budín. Ačkoliv od roku 1473 v Budíně fungovala tiskárna německého tiskaře Andrease Hesse, většinu titulů Matyášovy knihovny tvořily nádherně iluminované rukopisy, původně objednané v Itálii a později v čím dál větším počtu zhotovované v budínských dílnách, založených Matyášem.

Konečně je třeba dodat, že Matyáš nepodporoval jenom humanisty. Do Uher pozval rovněž významného myslitele pozdní scholastiky, dominkána Petra Nigriho, jenž byl posléze jmenován správcem dominikánské koleje v Budíně. I autor první uherské kroniky vytištěné v roce 1488, János Thuróczy, byl sotva ovlivněn humanismem; ve svém díle se zaměřil na teorii o příbuznosti Maďa-

Matyášova rezidence v Budíně podle Schedelovy Kroniky světa z roku 1493

rů a Hunů, kteří přišli do Uher ze Skýthie a jejichž předáci si volili první vládce – což byla myšlenka, která měla mezi šlechtou nesmírný ohlas.

Triumfující armády a kulturní lesk mohly sice Matyášovi přinést slávu a respekt, ale chyběla mu základní podmínka pro založení dynastie: legitimní dědic. Marne se v posledních letech svého života pokoušel diplomatickým manévrováním zajistit trůn svému nemanželskému synovi Janu Korvínovi, narozenému v roce 1473. Nástupnický problém zůstal nevyřešen až do jeho smrti, která ho potkala 6. dubna 1490 ve Vídni, kdy byl na vrcholu moci. „Mrtev jest Matyáš, odešla spravedlnost,“ takto podle tradice z 16. století komentovali tuto událost prostí lidé. „Mrtev jest Matyáš, knihy v Evropě budou levnější,“ několikrát po sobě zvolal Lorenzo Medicejský, když se k němu donesla zpráva o smrti uherského renesančního vládce.

Krise a „odklon“ Uher od Západu

Téměř současný souběh dvou událostí, Matyášovy smrti a objevení Ameriky, lze považovat za symbolický s ohledem na osudy Uher a prakticky celé středovýchodní Evropy (Matyášův protějšek polský král Kazimír IV. zemřel v roce 1492). Období obecně označované jako počátek novověku, kdy rozvoj obchodu, financí a průmyslu stejně jako vojenství, námořnictva a administrativních systémů povznesl západní Evropu ke světovému prvenství, jíž se těšila v 18. a 19. století, bylo v této oblasti poznamenáno začátkem vývoje, jenž stěží směřoval k něčemu, co by se podle západních standardů dalo nazvat „moderním“. Období relativní politické stability skončilo a dlouhodobý potenciál hospodářského blahobytu a společenského pokroku byl zablokovan. Během několika desetiletí stavy zlikvidovaly všechny výdobytky centralizované monarchie a ačkoliv se zdálo, že polští Jagellonci naplňují Matyášův sen o střeoevropské „říši“, když se podělili o trůny v Polsku, Čechách i Uhrách, jejich administrativa a pozemkový majetek byly čím dál více omezovány různými magnátskými a šlechtickými frakcemi.

Je jistě paradoxní, že moc šlechty v celém tomto regionu byla posílena novou evropskou „dělbou práce“, která měla původ v zeměpisných objevech. Protože zdroje Nového světa plynuly do západní Evropy, stala se ta logicky centrem obchodu, průmyslu a financí starého kontinentu, zatímco úloha země střední a východní Evropy byla omezena na dodávání surovin a zemědělských produktů. „Cenová revoluce“, vyvolaná v Evropě 16. století přílivem zámořského zlata a stříbra, byla především trvalá a vedla ke zvyšování cen potravin. Příležitosti plynoucí z této situace neunikly pozornosti pozemkové šlechty, která začala maximalizovat svou zemědělskou produkci a její export tím, že posilovala svou vládu nad rolníky. Prostřednictvím častých sněmů, na nichž měla dominantní postavení, mohla šlechta prosadit příslušnou legislativu. Za vlády Vladislava II., českého a poté i uherského krále, Jana I. Albrechta, jenž na počátku 16. století byl králem polským, a jejich nástupců vydaly sněmy v Čechách, Uhrách a Polsku nařízení, jejichž smyslem bylo připoutat rolníky k půdě, posílit jurisdikci feudálních vlastníků nad nimi a posílit robotu

(*corvée*). To vše vedlo ke vzniku tzv. druhého nevolnictví: dřívější tendence k transformaci rolnických závazků v platby v hotovosti a samotných rolníků ve svobodné vlastníky půdy byla potlačena a rolníci byli degradováni do postavení, které se více podobalo polootrockým ruským mužikům než nezávislým zemědělcům, kteří se začali objevovat na Západě. Potlačení následných selských nepokojů ještě zvýšilo sebevědomí šlechty, která nepřestávala oslabovat ústřední vládu, čímž vytvářela podmínky pro obsazení země zahraničními mocnostmi.

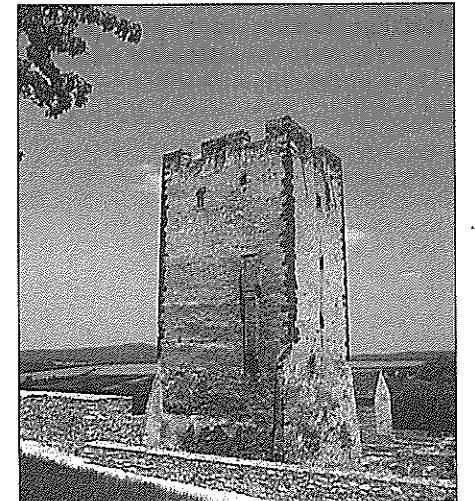
Struktury uherské společnosti rozvinuté v průběhu středověku přály takovému obratu událostí, vyvolanému novými nepředvídanými událostmi. Nejméně přes 60 procent Matyášových daňových příjmů pocházelo ze zemědělství. Již jsme se zmínili, že hlavní uherské exportní komodity byly dobytek – jehož se v 15. století každoročně exportovalo až 100 000 kusů –, víno a rudy. Kromě zlata a stříbra, jimiž Uhry zásobovaly většinu Evropy, než se na trhu objevily drahé kovy z Ameriky a Afriky, se koncem 15. století stávala čím dál žádanější měď. Její těžba byla dokonce mechanizována Jánosem Thurzó (1437–1508), krakovským radním z uherské šlechtické rodiny, jenž se slavnými augsburskými Fuggery založil společný podnik, aby v tomto průmyslovém odvětví získali monopol. Mezi exportovaným zbožím nadále chyběly finální produkty. Na druhé straně již pouhá skutečnost, že jedinými významnými položkami na seznamu dováženého zboží byly textil a nože, ukazuje, že domácí průmysl a vnitřní trh fungovaly dosti spolehlivě. Přesto „opravdových“ měst – hrazených svobodných královských měst se samosprávným statutem – bylo na konci 15. století (kdy zřejmě procházela obdobím úpadku či stagnace) pouhých 30, s celkovou populací nepřesahující 90 000 obyvatel. To nebylo nikterak úchvatné číslo v porovnání s masami šlechticů, z nichž většina nevlastnila o mnoho více než zpupnost zplozenou jejich privilegovaným postavením uprostřed materiální a intelektuální nouze, ale kteří mohli vystupovat jako mocná nátlaková skupina, když hájili své skutečné nebo pouze smyšlené zájmy. Mezi přibližně třemi a půl miliony poddaných uherské koruny byl každý dvacátý nebo pětadvacátý šlechticem (ve Francii šlechta tvořila pouze setinu populace), zatímco svobodným měšťanem byl až každý čtyřicátý (ve Francii každý desátý) – za předpokladu, že akceptujeme přesvědčivou domněnku, že obyvatelé *oppid* neboli městeček s právem trhu měli spíše vyšší úroveň selských „svobod“ než nižší úroveň městských práv.

Tyto poměry se odrážely v postojích a politických institucích a zvycích, které zase ovlivňovaly sociální vztahy. Zatímco v Anglii či ve Francii bylo nemyslitelné, aby zástupci svobodných měst chyběli v parlamentech či na generálních stavech, napadlo v jejich uherských protějšcích jen málokoho a zřídka kdy, že vlastně má právo být zastoupen na sněmu. Naopak, když se v Uhrách koncem 13. století a mnohem silněji po roce 1400 začala utvářet představa autonomní „politické společnosti“, automaticky se mělo za to, že zástupci šlechty reprezentují „celé tělo království“. Při zdolávání krizí 14. a 15. století se západní monarchové mohli opřít o sílu městské ekonomiky tím spíše, že čelili oslabené šlechtě, jejíž rolníci na ní již nebyli zdaleka tak závislí jako dříve a která od státu očekávala pouze úřady a účast ve válkách. Při absenci těchto omezení

115 mohla silná uherská šlechta přesunout břemeno krize na tu část společnosti, která se v průběhu několika posledních století projevila jako „nejzápadnější“: na rolníctvo, jež nyní prohrálo boj o zachování svých omezených práv a svobod, získaných v období vrcholného středověku. Tyto dva faktory, totiž zhroucení Matyášova státu a nová orientace světové ekonomiky, upevnily ty struktury uherské společnosti, které se již dříve odchýlily od svých západních protějšků, přičemž byly tvrdě potlačeny trendy, které je k nim mohly přiblížit.

Po Matyášově smrti se v květnu 1490 sešel uherský sněm, aby zvolil jeho nástupce. Záměrem o uherský trůn byla celá řada. Vedle Jana Korvína, jenž se těšil podpoře oné části nobility, která tradičně stála při hunyadiovském klanu, a rovněž disponoval obrovským rodinným majetkem, si nárok na trůn na základě smlouvy z roku 1463 mezi Matyášem a Fridrichem III. činil Maximilián Habsburský, ale ucházeli se o něj také oba jagellonští bratři, jejichž matka byla vnučkou Zikmunda a sestrou Ladislava Pohrobka. Na dědictví po svém manželovi aspirovala také ovdovělá královna Beatrice, která svými pletichami pozici Jana Korvína oslabovala. Ten se později osvědčil na jižní hranici jako výborný voják a organizátor, ale jako politik za mnoho nestál; v každém případě byl nepřijatelný pro nejlivnější úředníky a generály svého otce, pravděpodobně na základě úvahy, že odmítnutím všech cizích uchazečů by se Uhry mohly dostat do spletitých a možná i sotva řešitelných situací. Třebaže Maximiliánův nárok se jevil jako nejoprávněnější a dala se od něho rovněž očekávat nejučinější pomoc proti Osmanům (po Matyášově smrti mohli kdykoliv zaútočit), stavy v první řadě chtěly krále, „jenž by tancoval podle jejich noty“, a našly proto ideálního kandidáta v českém Vladislavovi. Pod podmínkou, že podepíše volební slib zahrnující zrušení nepravdivých daní a dalších „škodlivých novot“ zavedených Matyášem, byl korunován jako Ulászló II., tedy Vladislav II. Korvín se nechal usmířit titulem vévody slavonského a tím, že zůstal zdaleka nejbohatším magnátem v zemi; své výsady si mohl podržet dokonce i poté, co změnil názor, vzbouřil se a byl poražen bývalým Matyášovým vojevůdcem Kinizsim. V roce 1491 byly rovněž odraženy vpády Maximiliána do západního Uherska (při tom dobyl Habsburk zpět Dolní Rakousy s Vídní) i Vladislavova bratra Jana Albrechta na východní Slovensko. Do těchto střetů byla nasazena Matyášova žoldnéřská armáda, ale když zůstala několik měsíců bez žoldu, začala plenit zemi a její zbytky nakonec v roce 1492 rozprášil v čele banderiálního vojska Pál Kinizsi.

Při zběžném pohledu se Vladislavova vláda jevila jako období klidu jak

Hrad uherského vojevůdce, vítěze nad Turky i žoldněři, Pála Kinizsi

v Uhrách, tak na hranicích. Zmatky kolem nástupnictví sice povzbudily Turky, kteří se potom rok co rok neúspěšně pokoušeli zmocnit důležitých pevností, než byl v roce 1495 uzavřen mír. Ten byl potom několikrát obnoven, vyjma krátkého mezidobí v roce 1501, kdy král uzavřel koalici s papežem a Benátkami; nicméně Vladislavovým hlavním cílem bylo tehdy získat štedrou subvenci nabízenou spojenci a velkým bitvám nebo obléháním se vyhýbal. Situace se změnila až v roce 1512, když mnohem bojovnější Selim I. sesadil svého otce sultána Bayezida II.; došlo k obnovení bojů, které probíhaly se střídavými úspěchy. Nakonec Turci získali pouze srebrenický banát v Bosně. Z uherského pohledu byla však rovnováha sil čím dál problematičtější, protože potyčky a nájezdy, které neustaly ani v obdobích míru, pustošily území kolem pevností vybudovaných Matyášem, čímž je odřezávaly od zásobování a zázemí. Vzdurovat osmanskému tlaku bylo stále obtížnější.

Jediným významným konfliktem mezi Uhrami a křesťanskými zeměmi bylo Maximiliánovo vyhlášení války poté, co uherský sněm vydal ustanovení, jež vylučovalo volbu cizince uherským králem, zemřeli-li Vladislav bez dědiců (1505). Problém byl však vyřešen svatební smlouvou smlouvou z roku 1506: Maximiliánův vnuk Ferdinand se měl oženit s Vladislavovou dcerou a Vladislavův dosud nenarozený syn si měl vzít za ženu Ferdinandovu sestru Marii. Po zveřejnění smlouvy donutily uherské stavy krále, aby císaři vyhlásil válku zase on, ale protože se Vladislavovi o několik měsíců narodil syn Ludvík, stala se válka zbytečnou. Svatební smlouvu s Habsburky král Vladislav později, v roce 1515 obnovil bratislavsko-vídeňskými dohodami, v nichž se objevila také klauzule o vzájemném nástupnictví obou dynastií.

Při povrchním sledování historických událostí se nám uherská politika může jevit jako mnohem klidnější než kdy jindy od dob Zikmundovy vlády. Vladislav nemusel čelit vojenskému převratu, ani se obávat spiknutí. Avšak za to vděčil především skutečnosti, že šlechta našla „zákonné“ způsoby k prosazování svých zájmů na úkor panovníka a dalších složek společnosti. Neusilovala o změnu Matyášových institucí, ani způsobu vlády, spíše obojí „vyvlastnila“. Vláda se přesunula do rukou královské rady, jejíž rozhodnutí Vladislav

Krále Vladislava II. hned tak, jak vyplývá i z tohoto portrétu, něco nerozrušilo ani ho nepřinutilo k nějaké horečnější aktivitě

DĚJINY STÁTŮ / MAĎARSKO

nikdy nezpochybňoval (odtud jeho přezdívka Vladislav Dobře). Obzvláště mocnou postavou se stal kancléř. Po většinu Vladislavovy vlády zastával úřad velkého, ale i tajného kancléře Tomáš Bakócz, jehož oslnivá kariéra začala za Matyáše, kdy se tento muž neurozeného původu stal úředníkem, ale v době Vladislavova nástupu na trůn byl již nejenom kancléřem, ale také biskupem rábským, posléze jagerským a nakonec arcibiskupem ostřihomským a kardinálem. I vybírání mimořádné daně pokračovalo s tím rozdílem, že po likvidaci „Černého

vojska“ ji nyní zčásti vybírali baroni, aby mohli vydržovat svoje banderia, a zčásti župy, aby si mohly najímat žoldnéře – s předvídatelným důsledkem, že zatímco obranná síla země se výrazně zmenšila, scvrkly se královské příjmy na 200 000 zlatých a možná na ještě menší sumu, tedy pod úroveň, ze které je kdy si pozdvihl Matyáš.

Kvůli jasněmu vymezení vojenských povinností (tj. okruhu těch, kdo byli oprávněni si přisvojovat výtěžek mimořádné daně) schválil sněm v roce 1498 zákony potvrzující rovněž probíhající diferenciaci šlechty. Výslovně uváděly jména 41 velkých pozemkových vlastníků, kteří byli oprávněni a povinni vydržovat banderiální jednotky. Tento seznam se stal základem striktního vydělení aristokracie a urozených rodů, které se dostaly k moci v předchozích desetiletích, od masy ostatní šlechty, čímž byl také předznamenán vznik druhé sněmovní komory. Vedle dvora představovala aristokracie a stoliční šlechta (či šlechticko-zemanská opozice, jak ji označuje část historiků) dva opačné póly ve spletých politických zápasech na bouřlivých sněmech jagellonského období, kdy se nezřídka pozice jejich představitelů a vzájemná spojení rychle měnily. Protože se velice často střídalo zejména složení magnátských zájmových skupin, je historicky poněkud nepřesné, hovoří-li se o „prohabsburské“ orientaci aristokracie a „národní“ orientaci nižší šlechty. Nemůže být sporu o tom, že debaty na sněmech byly prodchnuty vlasteneckou rétorikou a uherskou srdatostí a měly na zřeteli společný prospěch – ironií osudu právě v době, kdy se drolil pevnostní systém na jihu země a rychle se zhoršovala obranyschopnost státu vůči osmanské říši. Stejně jako dříve našla šlechta vedená sentimentalitou a opatrností svého hrdinu v osobnosti vzešlé z jejich řad, tentokrát v Janu Zápolském (Szapolyai), od roku 1510 sedmihradským vojvodovi. Právě jeho měla na mysli, když bylo v roce 1505 vydáno výše zmíněné usnesení o nikoliv cizím, ale o „národním“ králi.

Střední šlechta, již bylo čím dál více bráněno v sociální mobilitě, se pokoušela odškodnit na úkor sedláků a obyvatel menších měst a městeček, jejichž většina zisků pocházela z cirkulace zemědělských produktů. Protože tito šlechtici měli relativně málo nevolníků, cítili se být poškozeni svobodným stěhováním rolníků, kteří mířili na větší panství s příznivějšími poddanskými poměry a čilejší směnou zboží. Pod masovým tlakem střední šlechty, vyvíjeným od roku 1492, sněmy nejprve všechny pozemkové vlastníky (i měšťany obdělávající pronajatou půdu) zavázaly k vybírání *nony* v naturálních, potom snížily pokutu ukládanou vrchnosti za bránění rolníkům ve stěhování a nakonec zrušily právo rolníků se stěhovat vůbec. Pozemkoví šlechtici na své poddané zemědělce uvalovali stále větší robotní povinnosti: zatímco za Matyáše byl jeden den roboty týdně považován za poněkud přehnaný, za Jagellonců se běžně robotovalo již tři dny v týdnu. Tato šlechtická ofenziva postihla silně stratifikované rolnictvo, jehož zámožnější vrstva získala větší sebevědomí a širší rozhled zásluhou bohatství, jehož se domohla za hospodářské konjunktury v uplynulém půlstoletí. Tito zámožní a často poměrně vzdělaní nájemci a obyvatelé oppid, z nichž mnozí se věnovali výnosnému podnikání, například obchodu s dobytčím nebo vinařství, odpověděli na tuto výzvu. Izolované místní protesty se vinou neuváženého postupu elity proměnily v koordinované selské povstání, největší v maďarské historii.

V roce 1513 Bakócz neúspěšně kandidoval na apoštolský stolec a nový papež Lev X. ho kvůli odškodnění za volební prohru jmenoval svým legátem pověřeným organizací křížácké výpravy proti Turkům. Navzdory pochybnostem mezi experty královské rady na osmanské záležitosti byla 24. dubnu 1514 vyhlášena v Budíně příslušná papežská bula a brzy se na 40 000 křížáků většinou rolníků, ale také řemeslníků, studentů a drobných šlechticů shromáždilo ve vojenských táborech, zejména v hlavním táboře u Pešti. Jejich velitelem byl jmenován sikulský zeman Jiří (György) Dózsa, zkušený jezdecký důstojník z jižní hranice. Jiných 40 000 bojovníků, opět převážně plebejského původu, se shromažďovalo v Alföldu. K dalším významným velitelům patřili Dózsovův bratr Řehoř a czeglédský farář Vavřinec Mészáros. Bojechtivost těchto křížáků byla připisována protitureckým náladám a slibům o odpuštění hříchů, ale jejím hlavním důvodem byla patrně nespokojenost s vlastním údělem a celkový společenský neklid. Ten narůstal, když šlechta, která se zdráhala uvolnit vzácnou pracovní sílu a obávala se nevyhnutelných výstřelků tak neklidné masy, začala poddaným sedlákům bránit v připojení ke křížové výpravě. Když počátkem května došlo k prvním krvavým srážkám, nařídil Bakócz výpravu zrušit a další odvody zastavit.

Avšak sedláci i Dózsa, jenž neustále toužil vyrazit proti Turkům, se odmítli rozejít. Porazili vojenské oddíly, které se pokusily je zastavit, a pokračovali v ofenzivních akcích ještě dva měsíce, přičemž zapalovali šlechtická sídla, plenili hrady a systematicky ničili veškeré doklady o feudálních výsadách šlechty. Byli podněcováni populárními františkánskými observanty, původně pověřenými kázáními o kříži, jimž bylo již dlouho trnem v oku sociální bezpráví, s kterým se setkávali na venkově, odkud sami pocházeli, a vypracovali svéráznou „lidově křížáckou“ ideologii. Ta vycházela z myšlenky, že sabotováním obrany království a bráněním „svatému zástupu Kříže“ splnit jeho poslání pozbyla šlechta svých práv a že v případě úspěchu povstání získají sedláci stejné svobody jako sedmihradští Sikulové. Koncem června se král a šlechta probrali z počátečního otřesu

Krutá smrt a umučení Jiřího Dózsy, soudobý leták

a brzy byla zmobilizovanou stavovskou armádou, vedenou Štěpánem Báthorym, zpacifikována menší centra povstání, zatímco hlavní Dózsova armáda se 15. července 1514 vzdala Zápolskému, jenž přispěchal osvobodit pevnost Temešvár, kde sedláci marně obléhali přes měsíc Báthoryho.

Dózsa byl popraven tím nejkrutějším způsobem – upálili ho na rozžhaveném železném trůnu a jeho druhévé byli donuceni jíst maso z jeho ohořelého těla, než byli sami umučeni k smrti – ale až na podobné příležitostné krutosti napáchané těsně po potlačení revolty unikla většina povstalců přísným trestům, neboť si

šlechta uvědomovala, že se bez jejich pracovní síly neobejde. Samozřejmě vyžadovala, aby sedláci zaplatili za škody, které způsobili. 15. října 1514 sněm schválil – jakožto kolektivní trest – zákony, které rolníky uvrhly do „věčného poddanství“ (*perpetua rusticitas*), tj. bylo jim zakázáno se stěhovat, držet zbraně a na všechny byla uvalena robotní povinnost. Ačkoliv v tomto bezprávném postavení nebyli sedláci drženi ve všech dobách a na všech panstvích stejně přísně, zůstalo v platnosti až do roku 1848.

Na témže sněmu bylo v listopadu jeho účastníkům předloženo slavné *Tripartitum*, celým názvem *Tripartitum opus iuris consuetudinarii incli-*

ti regni Hungariae, obsáhla sbírka uherského zvykového práva, kterou na žádost sněmu z roku 1498 sestavil Štěpán (István) Werbőczy (asi 1458–1541). Tento právník, horlivý stoupenec Zápolského a mluvčí nižší šlechty trval – což nepřekvapuje, byť to bylo v rozporu s realitou – na stejných právech pro všechny šlechtice („zemané a magnáti jsou si rovni“) a na myšlence, že právě společenství urozených vytváří abstraktní „korunu“ – že privilegované vrstvy, tvořící politický národ, jsou skutečným nositelem politické moci. Dalším krokem byla představa šlechtické republiky, která by se podobala oné, jež v stejném století vznikala v Polsku, takže nebylo divu, že *Tripartitum* vzbudilo odpor krále i dvora a jeho text královská rada nezveřejnila, ani ho nerozeslala do jednotlivých žup. Protože však byl vytištěn roku 1517 ve Vídni, vešel v širokou známost a na tři století se stal podkladem běžného výkonu spravedlnosti, která byla v rukou především místních soudů na šlechtických panstvích.

Nejvýznamnějším důsledkem selské války byly napáchané škody, které ještě prohloubily dopad evropské ekonomické deprese, která začala v roce 1512, v době, kdy byly zdroje zapotřebí více než kdy jindy. Už na sklonku 14. století, kdy byla osmanská říše rozlohou srovnatelná s Uherským královstvím, je zastíňovala po stránce vojenské i organizační. Územní zisky zejména sultánů Murada II. a Mehmeda II. na Balkáně a v Malé Asii v 15. století vychýlily mocenskou i strategickou rovnováhu v neprospěch Uher více než dvě ku jedné a výboje Selima I., který po roce 1512 dobyl Sýrii, Egypt a Mezopotámii, tento nepoměr ještě zvýšily na tři ku jedné. Protože jiné turecké cíle byly buď příliš vzdálené, nebo mnohem méně přitažlivé, mohly Uhry celkem logicky očekávat, že nyní jsou na řadě, zvláště když po smrti Vladislava Jagellonského na trůn roku 1516 usedl jeho desetiletý syn Ludvík II. Protože v témže roce zemřel i Selim, kterého vystřídal jeho syn Süleyman I. (později nazývaný „Nádherný“), byli si uherští magnáti, kteří vládli jménem nedospělého krále, natolik jisti situací, že neodpověděli na mírovou nabídku nového sultána (navíc ještě uvěznil jeho

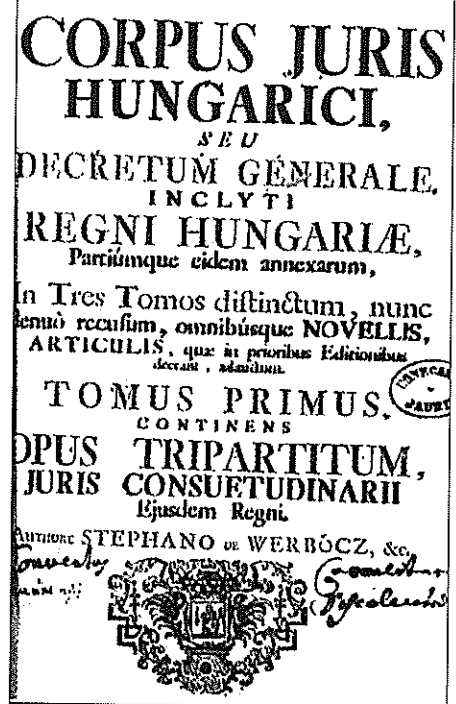
Dózsov křížák, soudobý leták

vyslance). Hrubě se přepočítali, neboť počátkem příštího roku Süleyman, ctižádostivý a pohaněný, vytáhl proti Uhrám. V létě 1521 dobyl Sabač a Bělehrad, a tak zůstala země nechráněna před útoky z jihu.

Protože různé plány jak organizovat obranu země, vymyšlené na sněmech, byly čím dál více poznamenány politikou jednotlivých šlechtických frakcí, a tak se buď vzájemně vylučovaly, nebo zůstávaly pouhými deklamacemi, pokusil se Ludvík II. v roce 1523 – na naléhání manželky Marie Habsburské a podle příkladu svého švagra Ferdinanda Rakouského – převzít situaci do vlastních rukou. Změny ve vládě však situaci neprospěly a jenom prohloubily rozkol a nestabilitu do té míry, že se země prakticky ocitla na pokraji občanské války. Tato situace trvala až do sněmu v dubnu 1526, kdy král upevnil paradoxně své postavení tím, že se spolehl na tajnou společnost vytvořenou v minulém roce k ochraně šlechtických výsad. Leč ani dobře myšlené iniciativy, jako například zrušení smlouvy s Fuggery o pronájmu slovenských dolů, nepřinesly kýžený výsledek. Jediné rozhodnutí z roku 1523, které se ukázalo jako správné, bylo jmenování kaločského arcibiskupa Pála Tomoriho generálním kapitánem. Tomori a Zápolský několikrát zvítězili nad Turky, kteří však prolomili první linii pevností. Nevyslyšeny zůstaly také zoufalé prosby o pomoc, adresované Ludvíkovým švagřům, rakouskému arcivévodovi Ferdinandu a ze-

jména císaři Karlu V., zmítajícím se však v problémech s konfliktem mezi katolickými a protestantskými říšskými stavy, německou selskou válkou a konfliktem s Francií Františka I.

Když se roku 1526 sešel uherský sněm, zahájila již Süleymanova armáda, mnohem větší než v roce 1521, tažení, které mělo vést k rozpadu středověkého Uherského království. Až do června nebyly v Uhrách podniknuty žádné významnější přípravy na válku a teprve potom byly mobilizovány vojenské oddíly a konfiskovány liturgické předměty na ražbu mincí. Armáda, která se nakonec 29. srpna 1526 střetla s Turky u Moháče, byla složena z královských banderíí, vojáků z jižních pevností a baronských kontingentů převážně z jižních Uher: asi 25 000 mužů stálo proti přibližně trojnásobné osmanské přesile. Žoldníci z Ludvíkova Českého království, posily z Chorvatska a oddíly vojvody Zápolského na bojiště ani nedorazily, takže vlastní bitva byla krátká a její výsledek katastrofální. Zpočátku slibný útok uherské lehké

Tripartitum

Král Ludvík II. Jagellonský hyne na útěku po prohrané bitvě u Moháče; reprodukce obrazu Stanislava Hudečka

jízdy se rychle zhroutil a bitva byla rozhodnuta; během dvou hodin uherská armáda a správní administrativa utrpěly smrtelnou ránu: na bitevním poli zůstalo nejméně 10 000 pěšáků, prakticky celá jízda a 35 baronů a prelátů včetně Tomoriho. Prchající král oděný v těžké zbroji spadl z koně a utonul v bažinách. Nyní mohl Süleyman vtáhnout do Budína a stejně jako v roce 1241 po bitvě na řece Slané se zdálo, že Uherské království se nachází na pokraji zkázy.